

ZEEUWS ERFGOED

INHOUD

- 4 **Het immateriële landschap in Zeeland**
- 8 **Een unieke verrekijker uit kasteel Haamstede**
- 10 **Karakteristiek torentje terug op Timmerfabriek**
- 11 **Grensverhalen | 5
De Zeeuws-Oostenrijkse grens**
- 14 **Nieuwe online gastles:
Archeoloog in de klas**
- 16 **Trots op mijn monument
Liefde op het eerste gezicht**
- 20 **Schouwen Koorts**
- 22 **Leerling Restauratie Timmeren:
van een theoretische naar
een praktische opleiding**
- 23 **Vroegzeventiende-eeuwse slavenhandel
in Virginia en Nieuw-Nederland
Afrikaanse slaven in Noord-Amerika**
- 27 **ERFGOEDallerlei**
- 31 **Het pareltje uit mijn museum
De borduurlap van Maarie Lukasse**
- 32 **MONuMENTaal**

COLOFON

Zeeuws Erfgoed - blad voor erfgoedliefhebbers is een uitgave van Erfgoed Zeeland en verschijnt vier keer per jaar (ISSN 1570-5005). Erfgoed Zeeland is het centrale aanspreekpunt voor het erfgoed in Zeeland. De activiteiten van Erfgoed Zeeland worden onder andere mogelijk gemaakt door de Provincie Zeeland.

Redactie Erfgoed Zeeland

Illustraties Erfgoed Zeeland, tenzij anders vermeld

Looierssingel 2

+31 (0)118 670 870

Postbus 49

info@erfgoedzeeland.nl

4330 AA Middelburg

www.erfgoedzeeland.nl

Volg ons

Steun ons Erfgoed Zeeland staat voor het beschermen, benutten en beleven van erfgoed. Samen met de vele andere erfgoedorganisaties in Zeeland richten wij ons op een goed functionerende erfgoedzorg. Dit met de steun van onze donateurs. Donateur worden kan al voor 17,50 euro per jaar. Meer weten? Kijk op erfgoedzeeland.nl/steun-ons.

Reacties en ledenadministratie Reacties en wijzigingen graag digitaal via zeeuws erfgoed@erfgoedzeeland.nl of via de postbus.

Opmaak decreet | **Druk** Meulenberg Media, Middelburg

Auteursrecht Het auteursrecht van *Zeeuws Erfgoed* (gehele uitgave) berust bij Erfgoed Zeeland; van externe bijdragen bij de auteurs. Gehele of gedeeltelijke overname of publicatie van artikelen is uitsluitend toegestaan met bronvermelding na toestemming van Erfgoed Zeeland en de rechthebbende(n).

Erfgoed Zeeland streeft er met de uiterste zorgvuldigheid naar om voorafgaand aan het moment van publicatie contact op te nemen met de rechthebbende(n). Mochten personen of instanties als rechthebbende(n) alsnog niet benaderd zijn, dan kunnen zij hiervoor contact opnemen met de redactie. Erfgoed Zeeland kan op geen enkele wijze aansprakelijk worden gesteld voor door derden aangeleverd beeldmateriaal waarop auteursrecht berust.

Aan dit nummer droegen bij John Akkermans, Jos Bazelmans, Elma Berman, Luitzen Bijlsma, Saskia Buitenkamp, Ernst Dekkers, Marinus van Dintel, Johan Francke, David Koren, Nel van Leijen, Daniëlle Otten, Wim Scholten, Veronique De Tier, Truus Trimpe Burger-Mekking en Janneke de Wit.

Foto omslag ANWB richtingaanwijzer in Nisse (Zuid-Beveland) circa 1965, foto ZB| Beeldbank Zeeland, recordnr. 50782.

Nationale Archeologiedagen

Wil jij kennis maken met verschillende facetten van de Zeeuwse archeologie? Ga dan op vrijdag **18 juni** mee op excursie naar het verdronken dorp Tolsende. << Of kom op zaterdag **19 juni** een kijkje nemen in het Zeeuws Archeologisch Depot. >> Voor kinderen is er die dag ook een archeologieclege te volgen. Kijk voor meer informatie op: erfgoedzeeland.nl/nationale-archeologiedagen.

Je wilt er niet aan wennen, maar ergens went het toch. Leven in coronatijd. We worden digitaal vaardiger en als we willen kunnen we ons continu laven aan online activiteiten. Onderhand hebben erfgoedorganisaties het knap moeilijk en dreigen vrijwilligers af te haken. Volhouden is het parool, er komen betere tijden.

Van de online activiteiten in de afgelopen periode vond ik er één om verschillende redenen bijzonder. Ik heb het over de Zeeuwse Amateur Archeologen Dag (ZAAD) van 19 maart. Het was de 21ste keer dat Erfgoed Zeeland deze dag voor vrijwilligers in de archeologie in Zeeland en daarbuiten organiseerde.

Deze keer dus een digitale ZAAD. Geen fysieke bijeenkomst in Het Schuitvlot met ongeveer 75 deelnemers, maar een online programma met een live uitzending die door 180 personen is gevolgd en vijf niet-live videolezingen van professionele archeologen die via het YouTube kanaal van Erfgoed Zeeland door vele honderden bezoekers zijn bekeken. Voor Erfgoed Zeeland was het een geslaagd experiment, dat in deze vorm alleen kon worden gerealiseerd dankzij de ondersteuning van de Provincie Zeeland.

Bijzonder was ook het afscheid van de vaste organisator en presentator van de ZAAD, adviseur archeologie en senior KNA archeoloog Robert van Dierendonck. Robert stond in 2000 aan de wieg van de ZAAD en heeft sindsdien gezorgd

voor boeiende programma's en genoeglijke bijeenkomsten. Robert is op 11 april 2021 met pensioen gegaan. Dat hij zich een week later meldde als vrijwilliger archeologie bij Erfgoed Zeeland waardeer ik enorm. Zo kan heel archeologisch Zeeland blijven profiteren van zijn kennis en passie.

Zomer in Zeeland is voor mij vooral ook naar buiten gaan, de paden op de lanen in. Dat mogen natuurlijk ook de historische steegjes, straatjes en kernen van dorpen en steden zijn. Er valt veel te ontdekken en te genieten. Ga op zoek naar de steeds wisselende maar altijd weer boeiende ensembles van natuur, erfgoed en landschap in het buitengebied. Maak eens een dorps- of stadswandeling. Je kunt je daarbij laten inspireren en informeren door deze *Zeeuws Erfgoed*. Zie de artikelen over het immateriële landschap in Zeeland en over de Zeeuws-Oostenrijkse grens. Naar buiten dus en zo af en toe ergens naar binnen gaan. Een museum in bijvoorbeeld of een kasteel. Er is zoveel moois. Fijne zomer!

Wim Scholten, directeur

Afbeelding

Hier ligt Jacob Hobein, evenals Jan van Speijk een vaderlandse held tijdens de Belgische Opstand. Jan vloog in februari 1831 de lucht in en heeft het niet overleefd. Jacob redde een maand later de Nederlandse vlag en heeft tot aan zijn dood in 1888 dankbetuigingen ontvangen. Zijn grafmonument op de voormalige begraafplaats aan de Koudekerkse weg in Vlissingen is op 8 mei 1890 onthuld. Jacob lijkt nu vergeten. Heldendom is vergankelijk. Dat geldt ook voor zijn grafmonument. De inscriptie is nauwelijks meer te lezen. Her en der zijn er beschadigingen. Verdient dit funerair erfgoed geen beter lot?

Het immateriële landschap in Zeeland

Themajaar Ode aan het Nederlandse Landschap

Ken je iemand die Van der Heijden, Van de Velde of Van den Broecke heet? Heb je in je vriendenkring een Poelman of een Bij de Vaate? Die familienamen verwijzen naar landschapselementen; het zijn woonplaatsnamen. Landschapselementen vind je trouwens niet alleen in familienamen, maar ook in plaatsnamen.

Plaatsnamen

Plaatsnamen zijn opgebouwd uit toponymische elementen die kenmerkend zijn voor een bepaalde periode of streek. Ze geven informatie over hoe het landschap er vroeger uitzag: bergen, venen, vlieten en bossen. Nu denk je bij een plaatsnaam meestal aan steden en dorpen, maar ook meren, rivieren, akkers en weilanden, boerderijen en huizen kregen een naam. Veel van die namen bestaan al sinds de vroege middeleeuwen, of zijn zelfs ouder. Bepaalde watervormen zijn al ontstaan in de Indo-Europese tijd (ongeveer vier eeuwen voor Christus).

“Plaatsnamen geven aan hoe een gebied er vroeger uitzag”

Oude watervormen

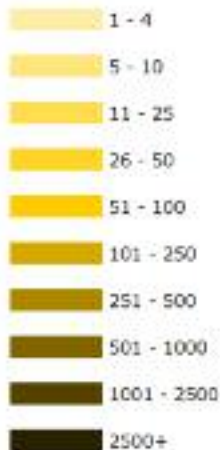
Zo'n oude watervorm is de IJzer in de West-Vlaamse Westhoek. Die rivier deelt zijn naam met de Isère in Zuid-Frankrijk, de Iser in Tsjechië en de Isar bij München. De namen moeten heel oud zijn, want vanuit onze huidige taal zijn ze niet te verklaren. Het zijn de oudste talige getuigen van de menselijke geschiedenis. Watervormen veranderen immers bijna niet. Het waren vaak grondwoorden met *-ara*, *-ana* of *-apa*. Je herkent het element *ara* nog in de Duitse *Ahr*, maar ook in

Arnemuiden, dat 'monding van de Aar' betekent. Ook in de watervorm *IJzer* vind je dat element: de vier hierboven genoemde riviernamen gaan immers terug op de vorm *Is-ara*, dat 'snel stromend water' betekent.

Minder oud zijn de Germaanse watervormen die teruggaan op het Germaanse *ahwjo*, afgeleid van *ahwa* dat 'water' betekent. Je vindt het in plaatsnamen die eindigen op *-(a)a* of *-ee*. De *ee*-vorm is Kust-West-Germaans. Je ziet die in Zierikzee of Zieriks-ee 'het water van Zierik', maar ook in Elkerzee 'de waterloop van Hildigair' en in Overflakkee 'het vlakke water'. Eede is er ook een: een hypercorrecte vorm van *Ee*, waar onterecht een *d* is tussengevoegd. Meer binnenlands zie je de *-a* opduiken in Breda 'het brede water'. Soms herken je die elementen niet meer, zoals in Noordgouwe, dat een *-a*-naam is. De oude vorm is Noordgouda, waarin het tweede element 'het gouden water' betekent.

Een *vliet* is een natuurlijke waterloop in een poldergebied. Denk aan Biervliet, Nieuwvliet en Poortvliet. Minder bekend zijn Yerseke en Kortgene. Het laatste deel *seke* van Yerseke zou *sik* kunnen zijn, een kleine waterloop in een moerassig gebied. *Kin* of *keen* zie je terug in *-gene* van Kortgene. Het is een geul of kreek in een slikgebied.

Vermeersch : 52 personen

Afbeelding

Aantal naamdragers
Vermeersch per gemeente
in 2007 | bron:
familienamenbank
www.cbgefamilienamen.nl/nfb.

Van monden en muiden

De plaats waar een waterloop in een grotere waterloop of in een zee terechtkomt, is de monding. Vaak waren dat vruchtbare plaatsen waar men zich graag vestigde. Logisch dat plaatsnamen met *-monde* of *-muide* bij een rivier liggen

“In Zeeland zijn veel monden en neuzen terug te vinden”

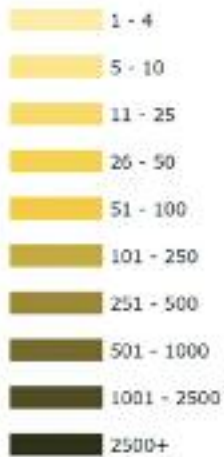
die in het eerste element genoemd wordt: Dendermonde bij de Dender, IJmuiden bij het IJ. In Zeeland heb je Arnemuiden (bij de Arne) en Sint-Anna-ter-Muiden aan de monding van een waterarm die van Brugge naar Knokke liep. Zie je die plaatsen op een kaart, dan blijkt dat de *muide*-namen in het westen voorkomen en de *monde*-namen meer naar het oosten. *Muide* is typisch voor de Germaanse kustdialecten, waar de *n* na de klinker weggevallen is, en de klinker zelf gerekt werd. *Muide* is verwant met *mouth* in Engelse plaatsnamen als Portsmouth of Plymouth.

Geen water, maar toch ...

Zeeland is meer dan water, maar het water heeft ook effect op het land dat eraan grenst. Je vindt er landtongen in het landschap. Een oud woord voor zo'n uitstekende landtong is *nesse* of *nisse*, afgeleid van *nasjo* 'neus'. Zeeland heeft nogal wat *-nisses*: Nisse, Bruinisse, Ossenis, Hontenis, Scherpenisse, Stavenisse, Valkenisse en enigszins vervormd in Renesse en Terneuzen. Een *waard* is een door stromend water ingesloten land. Waarde (dat vroeger Wilmarsward was), Lamswaarde en Vogelwaarde hebben dit element bewaard. Iets minder duidelijk is dat in Hansweert en nog minder vanzelfsprekend is dat Koewacht een *waarde*-naam is. In de zeventiende eeuw heet het *Koyewerd*, een waard waar koeien grazen. In Zeeland heb je ook *platen*. Dat zijn buitendijkse aanwassen of drooggevallene ondieptes. Hoofdplaat, Slijkplaat, Zandplaat en Colijnsplaat.

Met al dat water heb je ook dijken nodig. Die werden vaak naar de bedijker genoemd: Ellewoutsdijk, Eversdijk, Geersdijk, IJzendijk, Hengstdijk en Wolphaartsdijk. De *krabbe* in Krabbendijk is een dijkversterking van palen en een *schaardijk* zoals in Scharendijk is een dijk

Overdulte : 173 personen

Afbeelding

Aantal naamdragers Overdulte per gemeente in 2007 | bron: familienamenbank
www.cbgefamilienamen.nl/nfb

die weinig of geen voorland heeft. Nog andere *dijk*-namen zijn Schoondijke, Kattendijke en Stoppeldijk. Minder duidelijk is *dijk* in Dishoek, dat in 1333 nog *Dijcshoeke* heette. Er zijn ook dammen in waterlopen. Voorbeelden zijn Poppendamme, Kwadendamme en Brigdamme. *Brig* is een oude Kust-West-Germaanse vorm van *brug*. Ook *put* klinkt in het Zeeuws als *pit*.

Sluiskil verwijst naar een sluis aan een *kil*. Dat is een 'diepte tussen twee buitendijkse gronden'. Bij Schapenbout denk je misschien eerder aan eten dan aan het landschap, maar *bout* betekent 'een overgebleven stuk van een weggeslagen dijk', en daar konden wel eens schapen grazen. In Zeeuws-Vlaanderen heb je Graauw en Groede, die eigenlijk synoniemen zijn van elkaar, afgeleid van *grode*, *groede*, verwant met *groeien*. Het zijn met gras begroeide buitendijkse stukken land. En wist je dat Rilland eigenlijk 'rietland' betekent?

In de hoogte

Zeeland is vlak, elke hoogte valt dus op. In plaatsnamen zitten die hoogtes wel eens verstopt: klingen, knollen, werven, enz. Een *kling* is een

heuvel of binnenduin. We herkennen het in Clinge. Ook Knol, een buurtschap bij Terneuzen betekent 'zandheuvel, duin', net zoals het Oudengelse *cnoll*. Oorspronkelijk bedoelde men er een natuurlijke hoogte mee, later werd het in poldergebieden ook de naam voor een uitstekend dijkpunt in zee. Kloetinge heeft *kloot* in zich, wat verwijst naar een bolvormige hoogte. Ook Kruiningen is afgeleid van een hoogtewoord, namelijk *kruin*. Kunstmatige hoogtes bestaan ook. Het Oudnederlands kent daarvoor *werva* 'opgeworpen hoogte' zoals in *Kerkwerve*.

Bossen en bomen

Plaatsnamen verwijzen ook vaak naar een bos of naar bomen, zoals Hulst, Axel en Heille. Hulst is een samenvoeging van *huls* 'hulst' en een achtervoegsel *-t* dat verwijst naar een hoeveelheid samen. Datzelfde procedé zie je ook in *biest* 'plaats waar biezen groeien'. Axel is een *lo*-naam, waarvan enkel de *l* overblijft. *Lo* verwijst naar bos en het eerste deel naar *akster* 'ekster'. Het is dus een bosje waar veel eksters leefden. Heille ten slotte is genoemd naar een bosje op hogere zandgrond.

Woonplaatsnamen

Ook familienamen zijn oud. Ze ontstonden toen er behoefte was om mensen die eenzelfde naam hadden van elkaar te onderscheiden. Als er in je onmiddellijke omgeving twee Willems woonden, was het soms nodig om te weten over wie je het had. Als de ene op de heide woonde en de andere bij een bos, kon de woonplaats dienen als onderscheidende factor. Onderscheidende factoren waren bijvoorbeeld de herkomst (vaders- en moedersnamen zoals Willemse, Janse, ...), het beroep (Slager, Dekker), een uiterlijk kenmerk of een karaktertrek (Geelhoed, Kleinepier, De Wilde) of de geografische herkomst (Van Groningen, Devrieze) of woonplaats (Van Biervliet, Van den Bossche). Een deel van de woonplaatsnamen verwijst naar elementen uit het landschap.

Namen zoals Van de Velde, Van de Woestijne en Van der Heijden verwijzen naar onontgonnen gebied. *Veld* betekende oorspronkelijk 'woeste vlakte'. Maar ook bij familienamen is het water (moerassen, plassen, poelen) niet ver weg. *Broek* was de meest gangbare naam voor een moeras. Het kon een waterziek weiland aanduiden. In heel Nederland en Vlaanderen heten mensen Van den Broecke. Moerland en Moerman(s) woonden bij het moer, ook al een moerassig gebied. Het echte water vind je in namen met *meer* (Van der Meer), *ven* (Vervenne), *vijver* (Van de Vijver), *poel* (Poelman), *put* (Van de putte) en *weel* (Van Weel).

Akkerland bestond in allerlei vormen: je had *akkers*, *kouters* 'groot stuk bouwland' (vooral in het westen van het taalgebied), *stringen* 'smal stuk bouwland' en *bulken* 'omheind perceel'. Alle vind je ze in achternamen terug: Akkerman, Vercouteren,

“Plaats- en familienamen zijn een ode aan het landschap”

Verstringhe en Van de Bulck. Weilanden worden weerspiegeld in Van der Wei, Vermeersch en Van den Bempt. *Mede*, *meers* en *beemd* verwijzen alle drie naar uitgestrekte hooivelden op waterrijk terrein. *Mede* en *made*, afleidingen van het werkwoord *maaien*, zijn typisch voor de poldergebieden in België en Nederland. *Meers* hoort thuis in de Vlaamse dialecten en dus ook in het Zeeuws-Vlaams; etymologisch is het van dezelfde oorsprong als de waternaam *meer*. *Beemd* is een Brabants-Limburgs woord. Vermeersch is een typische Zeeuws-Vlaamse naam in Nederland.

Plaatsnaambord van het dorp Kruiningen, gemeente Reimerswaal, vanaf de Hansweertsestraatweg.

Ook de bossen zijn sterk vertegenwoordigd in het Nederlandse namenarsenaal: Van den Bossche, van der Wouden, Van den Houtte, ...

Typisch Zeeuwse namen die we bij de landschapselementen kunnen plaatsen zijn Overdulve, Van Overdulve en Bij of Van de Va(a)te. Een *vate* is een drinkplaats voor de dieren, een openbare waterput en een *dulve* is een sloot.

Slot

Ook eigennamen - zowel plaatsnamen als familienamen - brengen als het ware een ode aan het landschap. Ze vormen soms zelfs een schatkist met taal materiaal dat langzaam aan het verdwijnen is. Woorden als *vate* en *dulve* blijven leven in de familienamen, maar ook *nisse* en *plaat* in plaatsnamen leveren ons een andere blik op het verleden. In eigennamen (en daarmee de taal) leeft het landschap voort, misschien zelfs landschapsvormen of elementen die er nu niet meer zijn.

Veronique De Tier

Bronnen

- Berns, J. (2001). Van Aalbrechtse en Breunese: familienamen in Zeeland. In: De Tier, V. & A. Marynissen (red.), *Het dialectenboek 6*.
- Van de streek. De weerspiegeling van de dialecten in familienamen, p. 211-218. Stichting Nederlandse Dialecten, Groesbeek.
- Devos, M. (2001). Het landschap in eigennamen. In: De Tier, V. & A. Marynissen (red.), *Het dialectenboek 6*. Van de streek. De weerspiegeling van de dialecten in familienamen, p. 17-54. Stichting Nederlandse Dialecten, Groesbeek.
- Marynissen, A. (2011) Namen. In: Van der Sijs, N. *Dialectatlas van het Nederlands*, p. 300-353. Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam.

Een unieke verrekijker uit kasteel Haamstede

Op 19 maart 2021 werd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed een unieke verrekijker overgedragen aan de Zeeuwse gedeputeerde van Cultuur, Anita Pijpelink. De kijker met kompas stamt uit de periode 1650-1750 en is in de jaren zestig gevonden tijdens opgravingen van kasteel Haamstede. De kijker wordt opgenomen in het Zeeuws Archeologisch Depot van Zeeland in Middelburg.

Afbeelding
Kasteel Haamstede.
Reconstructie van
de kijker in uitgeschoven
toestand | reconstructie
Mikko Kriek.

In 2018 dook bij een oud-medewerker van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed een bijzondere vondst op: een verrekijker die in 1964 of 1965 was gevonden bij opgravingen van kasteel Haamstede. Deze werden toentertijd uitgevoerd door Jaap Renaud van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Voor de verrekijker zijn geen parallellen te vinden. Het betreft een samengesteld instrument of optisch compendium: het omvat namelijk niet alleen een verrekijker maar ook een kompas met zonnwijzer. De laatste twee zijn ondergebracht in een aparte houder die op de voorzijde van de kijker kan worden geschroefd. Het compendium is opgebouwd uit verschillende op een draaibank gevormde delen uit olifantivoor. De zonnwijzer en de vier buizen van de kijker zijn van messing. De kompasnaald is van messing en ijzer. Het ijzer is ongetwijfeld magnetisch geweest, maar dat is het tegenwoordig niet meer door de vrijwel volledige omzetting van ijzer in ijzeroxide. De kijker kon tot een lengte van circa 45 centimeter worden uitgetrokken en bood een vergroting van circa 3,5 keer. Oorspronkelijk had de kijker twee lenzen. Een van de lenzen is verloren gegaan. Een klein merktken op de zonnwijzer - een open kroon - wijst mogelijk op een productie ervan in Neurenberg. Door de luxe uitvoering behoorde de kijker tot het betere

segment. Voor wetenschappelijk onderzoek was de kijker niet geschikt. Het was eerder een gadget voor de meer gefortuneerde leek.

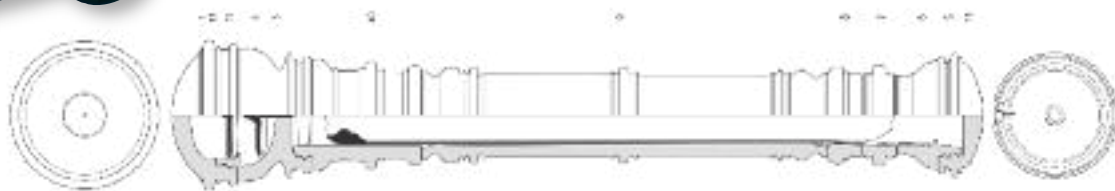
Het is lastig om de kijker te dateren en een plek te geven in relatie tot de Zeeuwse uitvinding ervan in 1608. Gelet op de vormgeving en de geringe lenskwaliteit mag een datering in de tweede helft van de achttiende eeuw of later uitgesloten worden. De toevoeging van een zonnwijzer/kompas lijkt samen te hangen met een ruimere beschikbaarheid van kijkers en te wijzen op een productie voor een consumentenmarkt. Aan dergelijke samengestelde instrumenten werd waarschijnlijk pas gewerkt rond en na het midden van de zeventiende eeuw, toen het maken van goede lenzen routine was geworden. Er zijn echter geen mogelijkheden om de kijker nauwkeuriger te dateren dan 1650-1750.

Het onderzoek van het compendium is een samenwerking van Museum Boerhave, Faculteit Toegepaste Natuurwetenschappen van de TU Delft, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort, Interfacultair Reactor Instituut TU Delft, Delft, en Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis.

Jos Bazelmans

Afbeelding
Optisch compendium:
alle onderdelen |
tekening Mikko Kriek,
BCL.

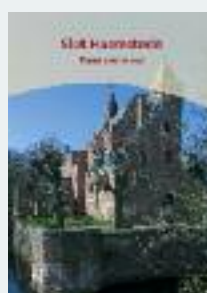
Slot Haamstede | foto Gneomar van Nispen.

Over Slot Haamstede op Schouwen, sinds 1981 in bezit van Natuurmonumenten, is een nieuw boek geschreven, getiteld: *Slot Haamstede. Tussen zand en zout. Geschiedenis, bouwgeschiedenis en archeologie van een kasteel op Schouwen*. Over dit mooie Zeeuwse kasteel was relatief weinig bekend. Zo is over het archeologisch en bouwhistorisch onderzoek tijdens de grootscheepse restauratie van 1963-1973 bijvoorbeeld heel weinig gepubliceerd.

Het boek laat zien dat Slot Haamstede niet zomaar een adellijk huis is in een lieflijk dorpje op Schouwen. Dit huis, deze plek, dit gebied, had op meerdere momenten door de tijd heen een belangrijke strategische positie. Niet alleen in de geschiedenis van Schouwen-Duiveland en Zeeland, maar misschien zelfs van heel Nederland.

Zo kan op basis van nieuw onderzoek met hulp van Erfgoed Zeeland worden aangetoond dat - lang voordat sprake was van een kasteel - zich op deze plek een belangrijk Romeins steunpunt bevond en er al tussen 675-775 een christelijk grafveld lag bij een van de oudste kerken van Zeeland.

Voor het boek is ook nieuw bouwhistorisch onderzoek verricht en is over de verschillende eigenaren van het slot, waaronder belangrijke lieden als Witte van Haamstede (vanaf 1299) en diens nageslacht en Lodewijk van Gruuthuse (sinds 1468), nieuwe kennis opgedaan. Ook het landschap van westelijk Schouwen komt aan bod, net als de meer recente geschiedenis van kasteel en landgoed. Het boek sluit af met een uitgebreid artikel over het onderzoek aan de bijzondere zeventiende- of achttiende-eeuwse verrekijker, waaraan in het artikel hiervoor aandacht is besteed.

Slot Haamstede. Tussen zand en zout wordt uitgegeven door de Nederlandse Kastelenstichting (NKS), maar gedistribueerd via Uitgeverij Verloren. Auteurs zijn Ernst Dekkers, Liesbeth van Nispen, Ben Olde Meierink, Michiel Purmer en Fred Vogelzang (eindredactie).

Het boek kost € 21,95. Abonnees en donateurs van Erfgoed Zeeland krijgen echter korting. Zij betalen tot 1 juli 2021 slechts € 18,95 inclusief verzendkosten.

Het boek kan besteld worden door overmaking van € 18,95 naar NL44 INGB 0004 4899 40 t.n.v. Uitgeverij Verloren onder vermelding van 'boek Haamstede, Erfgoed Zeeland' en uw adres met postcode en woonplaats. Het boek wordt u dan toegezonden. Uitgeverij Verloren heeft als e-mailadres info@verloren.nl.

Ernst Dekkers

Karakteristiek torentje terug op Timmerfabriek

Sinds kort heeft de Timmerfabriek in Vlissingen haar karakteristieke torentje terug. Op 21 april 2021 gaf wethouder De Jonge door een druk op een scheepstoeter het startsein voor de plaatsing van de 12 ton wegende stalen constructie, een replica van het oorspronkelijke torentje dat bij een bombardement in 1943 onherstelbaar beschadigd raakte.

Restauratie casco

Het casco van de rijksmonumentale Timmerfabriek werd ruim tien jaar geleden onder leiding van BOEi gerestaureerd, als belangrijk onderdeel van de ontwikkeling van het Scheldekwartier. De hoognodige restauratie was mogelijk gemaakt door een toegekende subsidie van 3,4 miljoen door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Met deze investering stond het gebouw als markant onderdeel van de voormalige scheepswerf De Schelde er weer als nieuw bij. Slechts één onderdeel ontbrak nog: het zeshoekige, in beton uitgevoerde torentje aan de noordkant van het gebouw, dat bij een bombardement in 1943 verloren ging. Afgelopen april is dit iconische torentje, nu uitgevoerd in staal, op de kop van de Timmerfabriek teruggeplaatst.

Historie

Met de bouw van Timmerfabriek Koninklijke Maatschappij De Schelde werd in 1914 begonnen. Het werd een van de eerste gebouwen met een skelet van gewapend beton in Nederland. Kenmerkend en vernieuwend waren de reeksen stalen kozijnen met roedeverdeling en het als lichtstraat fungerende langgerekte, glazen zadeldak. Scheepswerf De Schelde nam de fabriekshal in 1915 in gebruik. Er werden door honderden timmerlieden voornamelijk (houten) interieurs gemaakt voor grote zeeschepen, waaronder de luxe passagiersschepen van de Koninklijke Rotterdamse Lloyd. Door het afnemen

van de werkgelegenheid bleef na de Tweede Wereldoorlog alleen een kleine houtwerkplaats over en degradeerde de fabriek in de jaren vijftig tot (voornamelijk) opslagloods. Met de jaren die volgen, werd de toekomst van dit icoon van Vlissingen steeds onzekerder.

Penthouse

In 2005 werd door het Rijk aan de Timmerfabriek de status van rijksmonument toegekend. Hiermee was de toekomst van het pand veiliggesteld. Maar het vinden van een nieuwe bestemming bleek lastiger. Nadat de beoogde huisvesting van Omroep Zeeland kort na afronding van de restauratiewerkzaamheden niet doorging, kwam de Timmerfabriek voor langere tijd leeg te staan. In deze periode was het incidenteel in gebruik als evenementenlocatie. Pas onlangs is gestart met de realisatie van Hotel De Timmerfabriek; in het monument worden nu 68 luxe loftappartementen en een horecaplein gerealiseerd. Ultiem visitekaartje wordt het nu herplaatste karakteristieke torentje, waarin een penthouse voor zes personen met fraai uitzicht over de skyline van Vlissingen wordt gerealiseerd.

Marinus van Dintel

Afbeelding

Op 21 april is een stalen replica van het karakteristieke, zeshoekige torentje teruggeplaatst op de Timmerfabriek.

Afbeelding rechts

De Timmerfabriek met oorspronkelijk torentje in 1914-1915, op de hoek van de Koningsweg en de Aagje Dekenstraat | bron: Zeeuws Archief.

De Zeeuws-Oostenrijkse grens

Afbeelding links
Een Oostenrijkse
grenspaal in Overslag,
met het Oostenrijkse
wapen met de
tweekoppige adelaar.
| foto's David Koren.

Afbeelding rechts
Een Oostenrijkse
grenspaal in Overslag
met het Staatse wapen
en onderschrift.

In de achttiende eeuw lag Oostenrijk een stuk 'dichterbij' dan nu. Zeeland grensde er zelfs aan, of beter gezegd: aan de Oostenrijkse Nederlanden. Nog altijd wordt de grens voor een deel ook bepaald door de oude Oostenrijkse grenspalen, relictten uit de tijd van de pruiken en de hoepelrokken. Maar ook is er in de achttiende eeuw een heuse Oostenrijkse migratiegolf naar Zeeland geweest.

Zoals al beschreven in *Grensverhalen* | 4 had de onttakeling van het Spaanse Rijk in de zestiende en zeventiende eeuw onder andere het ontstaan van de Republiek der (Zeven) Verenigde Nederlanden tot gevolg. Dit bleef echter niet zonder gevolgen voor de Zuidelijke Nederlanden (voornamelijk bestaande uit het huidige België en Luxemburg). Zo brak in het begin van de achttiende eeuw een grote oorlog uit, de Spaanse Successieoorlog (1701-1713), waarbij verschillende Europese mogendheden tegenover elkaar kwamen te staan. Dit werd vooral ingegeven door de imperialistische politiek van de Franse koning Lodewijk XIV en zijn overname van de Spaanse (Habsburgse) troon. Het maakte dat de andere Europese landen zich verenigden in een Grote Alliantie om de Franse opmars te stuiten. Bij de Vrede van Utrecht (1713) werd de macht van Frankrijk fors ingeperkt en kreeg de Oostenrijkse keizer Karel VI niet Spanje, maar ter compensatie wel de voormalige (resterende) Spaanse Nederlanden, vanaf dan de Oostenrijkse Nederlanden geheten. Om toekomstige

onienigheid te voorkomen werden de landsgrenzen nauwkeurig met grenspalen afgebakend, waaronder de grenzen met de Republiek. Sommige grenspalen werden pas in de loop van de achttiende eeuw geplaatst, bijvoorbeeld als gevolg van lokale ruzies over de exacte loop van de grens.

De tweekoppige adelaar

Er zijn in de loop van de achttiende eeuw twee soorten grenspalen vervaardigd. De belangrijkste Oostenrijkse palen zijn vervaardigd van arduin (hardsteen), vierkant van vorm en versmallen enigszins naar boven toe, eindigend met een afgeknotte geprofileerde top. Aan de Oostenrijkse (Belgische) zijde worden ze gesierd met het keizerlijk wapen, voorzien van de tweekoppige adelaar onder een keizerskroon. De tekst aan de Oostenrijkse (Belgische) zijde luidt: OOSTENRYK. Aan de Staatse (Nederlandse) kant zijn de palen voorzien van een ovalen reliëf met daarin het

Afbeelding

Boerderij 'De Vijverhoeve', gelegen aan de Provinciale weg nabij Cadzand, herbergt nog de enige Vlaamse keet die Zeeland rijk is. Deze dateert uit ongeveer 1700 en werd vooral gebruikt om seizoenarbeiders te huisvesten, mogelijksterwijs dus ook de Salzburgers.

wapen van een staande en gekroonde Nederlandse leeuw. Met in één klauw een kromzwaard, symbool voor recht, en in de andere klauw zeven pijlen, symbool voor de zeven verenigde provinciën (waaronder Zeeland). De tekst aan de Nederlandse zijde luidt: HAAR HOOG MOGENDE, waarmee de Staten-Generaal werden bedoeld.

Daarnaast zijn er op enkele plekken ook eenvoudiger palen verrees, zonder medaillon met wapen. Deze palen waren alleen voorzien van de tekst STAETEN BODEM, verwijzend naar de Staten-Generaal van de Verenigde Nederlanden. De andere kant toont 's KEYSERS 's CONINGS BODEM, verwijzend naar de heerschappij van de Oostenrijkse Keizer (die immers ook koning van Hongarije was).

In Zeeuws-Vlaanderen staan er nog op verschillende plekken Oostenrijkse grenspalen. De mooiste exemplaren zijn bewaard gebleven in Overslag (vier stuks), waar ze (deels) ook nog staan in hun oorspronkelijke context. Op veel andere plaatsen zijn de palen verplaatst naar een zichtbare plek in het stedelijk weefsel, zoals in Sluis (vier stuks bij de kop van de Damse Vaart, met een stang aan elkaar verbonden), Philippine (Philipsplein) en Sas van Gent (Keizer Karelplein). Ook in Westdorpe staan nog twee Oostenrijkse grenspalen bij een boerderij aan de Graaf Jansdijk A 83. Deze palen werden echter in 1971 opgegraven en worden nu als ingang tot de hofstede met de toepasselijke naam 'Hof van Autriche' gebruikt. Aan de Belgische kant van de grens staan op verschillende plekken ook nog (uit de context gehaalde) Oostenrijkse palen.

Komst van de Salzburgers

Ontwikkelingen in Oostenrijk hadden ook z'n beslag in 'buurland' Nederland, ofwel de toenmalige Republiek der Verenigde Nederlanden. Vervolging van protestanten in het aartsbisdom Salzburg noopten velen onder hen de regio te verlaten. De zwaarste vervolging vond plaats rond 1730 tijdens de regeerperiode van aartsbisschop Leopold Anton van Firmian. Hij stelde protestanten voor de keus terug te keren naar de Rooms-Katholieke Kerk óf het land te verlaten. Eind 1731 tekende hij een decreet waarmee 20.000 Lutheranen tot dit laatste gedwongen werden. Zij vertrokken naar o.a. Pruisen en Noord-Amerika. Maar met steun van Lutheranen in Nederland trokken ook grote groepen Salzburgers naar de Republiek. Een groep van 59 Lutheranen kwam na een strenge selectie terecht op Walcheren, in de steden Middelburg, Veere en Vlissingen.

Maar ook het Vrije van Sluis - min of meer samen-vallend met de huidige gemeente Sluis - toonde belangstelling om Salzburgerse immigranten uit het buurland te ontvangen. Het gebied had de voorgaande decennia door de slechte economische situatie de nodige inwoners verloren, en zeker voor de landbouw kon men wel de nodige versterking gebruiken om het land te bewerken. Er werd een akkoord gesloten voor de huisvesting van circa 300 gezinnen (ongeveer 800 mensen). Na een moeizame reis van honderd dagen, in de winter van 1732-1733, kwamen de eerste gezinnen aan in het Land van Cadzand. Het bleek echter niet direct een succes; onder de Salzburgers ontstond gelijk grote ontevredenheid, omdat ze

Afbeelding links

De achttiende-eeuwse rijksmonumentale Lutherse kerk aan de Molenstraat in Groede, gebouwd door en voor de Salzburgse vluchtelingen.

Afbeelding rechtsboven

Twee Oostenrijkse grenspalen die nu als hekpalen van het 'Hof van Autriche' worden gebruikt, een boerderij aan de Graaf Jansdijk in Westdorpe.

Afbeelding rechtsonder

Oostenrijkse grenspalen op de kop van de Damse vaart in Sluis.

Meer lezen?

- Kruijter, C.J. de (2006). Salzburgse vluchtelingen in Zeeland. Immigratie en integratie in de achttiende eeuw. Goes.
- Schultz Jacobi, J.C. (1981). 'Nederland en de evangelische Salzburgers'. In: Bijdragen tot de geschiedenis van West-Zeeuws-Vlaanderen 10, 3-220.
- Stuij, P.W. (1998). De Lage Landen en hun grenzen. Tussen Verdun en Londen: 1000 jaar grensgeschiedenis met Frankrijk. Terneuzen.
- www.zeeuwseanchors.nl/verhaal/salzburgse-vluchtelingen.

werden gehuisvest in oude bouwvallige schuren, stallen en keten waar voorheen Vlaamse landarbeiders waren gehuisvest. Bovendien bleken er valse beloften te zijn gedaan omtrent gratis huisvesting en arbeidsinzet. Tot overmaat van ramp bleek het leeuwendeel van de Salzburgers geen landarbeiders, maar ambachtslieden en mijnwerkers, die landbouw er in Oostenrijk hoogstens 'bij' deden. Het bleek lastig om hen de fijne kneepjes van landbouw in de polders bij te brengen, mede door het taalprobleem. Daarbij waren sommige immigranten te oud voor welke arbeid dan ook en waren er ook relatief veel kinderen en gehandicapten onder de immigranten. Bovendien maakte een epidemie in 1733 meer dan 100 slachtoffers, waardoor een groot deel van de immigranten besloot door te reizen naar Frankfurt. Eind 1733 waren er nog maar zo'n 240 mensen in het gebied over.

De Lutherse gemeente in Amsterdam bleek echter bereid de achterblijvers te ondersteunen, zowel met huisvesting, land voor de landbouwers onder hen, en met het stichten van een parochie in Groede. Deze nog altijd bestaande kerk aan de Molenstraat werd in 1743 ingewijd. Het Salzburgse dialect van de migranten verdween snel. De groep Salzburgers was te klein om de eigen (Duitse) taal te handhaven en bovendien genoot hun eigen lokale dialect - dat veelal door de lagere sociale klassen werd gesproken - te weinig prestige. Wel zijn er in het West-Zeeuws-Vlaams nog enkele uitdrukkingen die naar de Salzburgers verwijzen en ook zijn er nog altijd veel Zeeuws-Vlaamse familienamen van Oostenrijkse (Salzburgse) herkomst, zoals Auer, Ekkebus, Keijmel en Wemelsfelder.

Belang en betekenis

De Oostenrijkse Nederlanden bleken als territoriale eenheid geen lang leven beschoren. Met grote regelmaat kwam het tot conflicten en oorlogen tussen Frankrijk en Oostenrijk. De Oostenrijkse grens met de Republiek bleef daarbij wel gehandhaafd. De Oostenrijkse grenspalen verloren hun actualiteit met de opmars van het Franse leger van Napoleon vanaf 1795 en met de complete herschikking van de Europese kaart, waarbij ook de Republiek ophield te bestaan. Toen na de val van Napoleon in 1815 de rook weer was opgetrokken, waren de Oostenrijkse palen niet meer relevant, maar konden ze gewoon blijven staan. En ook na de Belgische afscheiding liet men de palen ongemoeid, voor zover ze niet verwijderd werden door 'Jan en alleman' of begraven werden. Vanaf de jaren '60 werden de meeste Oostenrijkse grenspalen op Nederlands grondgebied aangewezen als rijksmonument, onder andere vanwege de zeldzaamheid en de architectuur-historische waarde. Maar de palen zijn natuurlijk ook van groot historisch belang. Niet alleen voor de geschiedenis van ons eigen land, maar ook voor de Europese geschiedenis. Ze zijn een belangrijke getuigenis van hoe de Europese kaart voortdurend aan wijzingen onderhevig was, hoe grote rijken zoals Oostenrijk(-Hongarije) opkwamen en verdwenen, en hoe dynastieke ontwikkelingen zich vertaalden op de kaart. Maar naast dit historische en geopolitieke belang zijn het nu vooral - esthetisch gezien - fraaie landschapsrelicten. Bovendien dragen ze bij aan de rijkdom aan verhalen die zo kenmerkend is voor een grensregio als Zeeuws-Vlaanderen. David Koren

Nieuwe online gastles: Archeoloog in de klas

Leuker dan een lesje rekenen

Afbeelding

Archeoloog Karel-Jan geeft een digitale gastles aan groep 6 van de Koningin Julianaschool in 's-Gravenpolder.

Wat was het leuk om een keer mee te kijken met de digitale gastles 'Archeoloog in de klas', die archeoloog Karel-Jan van Erfgoed Zeeland gaf aan de Koningin Julianaschool in 's-Gravenpolder!

Het plakken van potten, het uitwisselen van wetenswaardigheden over archeologische walnoten en het vertellen van verhalen over echte schatten, het gebeurt tegenwoordig vanwege corona allemaal online. Deze nieuwe digitale gastles wordt enthousiast ontvangen door het onderwijs, zowel als we kijken naar het aantal boekingen, maar ook als we kijken naar de reacties op de inhoud.

Schatten en scherven

In groep 6a van de Koningin Julianaschool staat op deze dinsdagochtend de leskist 'Schatten en scherven' in de klas. Daarin zitten allerlei echte archeologische vondsten, opdrachtkaarten en een duidelijke handleiding. Online staat archeoloog Karel-Jan in de startblokken om de les te beginnen. Als eerste geeft hij een presentatie waarin de leerlingen leren wat archeologie is en wat een

archeoloog doet. Daarna mogen ze zelf aan de slag als echte archeologen. In kleine groepjes werken ze aan de opdrachten. Er is van alles te vinden. Van mooie oude munten tot de inhoud van beerputjes. Door samen te werken en te onderzoeken leren ze veel. Ze gaan in gesprek met elkaar en met Karel-Jan. Tijdens deze les leren wij in ieder geval van een 10-jarige dat er veel calcium in een walnoot zit. En de leerlingen leren van de archeoloog wat die opgegraven noot ons vertelt over het diner van onze voorouders. Ook online blijft de eindopdracht, het plakken van een pot, favoriet.

Aan het einde van de les wordt aan Karel-Jan gevraagd of hij zelf ooit een echte schat heeft gevonden. Zijn antwoord is ja. Als hij vertelt over de waardevolle munten zie je verschillende monden in de klas opvallen. Een van de leerlingen maakt vervolgens ook indruk op haar klasgenoten als ze vertelt dat er bij haar oom en

Afbeeldingen

Twee kinderen uit groep 7 (links) en twee kinderen uit groep 6 (rechts) van de Koningin Julianaschool in 's-Gravenpolder maken tijdens de digitale gastles een opdracht.

tante achter ook een schat is gevonden. Zodra Karel-Jan de locatie hoort, weet hij direct waar het over gaat. "Dat is een heel bekende schat, die heeft een paar jaar geleden nog het landelijke nieuws gehaald." Na deze sterke (maar waargebeurde verhalen) is het na een uurtje tijd om de les te beëindigen. De archeoloog krijgt een luid applaus en de kinderen knikken bevestigend als de leerkracht vraagt of ze dit leuker vinden dan een lesje rekenen.

Meerdere groepen van de Koningin Julianaschool kregen online bezoek van een archeoloog. Zo ook groep 7b. Leerkracht Arjan bij de Vaate: "Ik vond de lessen bijzonder waardevol! Het gaf een goed en veelzijdig beeld van het werk van een archeoloog. De opdrachten waren heel divers en het werken met echt archeologisch materiaal vonden de kinderen boeiend. Ze liepen constant met voorwerpen naar de camera en de archeoloog gaf uitleg, gecombineerd met een verhaaltje of anekdote. De leerlingen stonden eerst wat gereserveerd tegenover het onderwerp archeologie. 'Zijn dat niet van de mensen die altijd in de grond aan het wroeten zijn?' Maar, de materialen en opdrachten zorgden ervoor dat ze binnen de kortste keren heel enthousiast bezig waren. Deze les is een prachtige, goed georganiseerd alternatief in deze coronatijd. Dat is op onze school erg gewaardeerd!"

Digitaal lesgeven

Hoe kijkt archeoloog Karel-Jan aan tegen het digitaal lesgeven? "Het mooiste is het enthousiasme van de leerlingen en de leerkrachten. Bijna elke keer weer word ik daardoor verrast. Het online lesgeven daagt mij als archeoloog uit om op een heel basaal niveau iets uit te leggen over archeologie. En als dat lukt, dan is dat fantastisch. Maar wat ik vooral geweldig vind is

dat we, in een periode waarin heel veel niet kan, dit toch voor elkaar weten te krijgen. Daar krijgen we allemaal veel energie van!"

Kinderen uit groep 7 van de Koningin Julianaschool in 's-Gravenpolder tijdens de digitale gastles van archeoloog Hans.

Naast Karel-Jan geeft ook archeoloog Hans online les. Hoe gaat het bij hem? "Het was best wel wennen in het begin. Lukt het allemaal online, werkt de techniek mee? Maar eigenlijk gaat het best wel goed en is er niet zo heel veel verschil. Ik vind het zelf wel leuker om in de toekomst gewoon weer in de klas te zijn. Maar het is wel mooi dat de lessen op deze manier toch door kunnen gaan."

We hopen natuurlijk allemaal dat we binnenkort gewoon weer naar de klas kunnen. Maar tot die tijd kan Erfgoed Zeeland dankzij de digitale gastlessen toch een waardevol alternatief bieden. En, wie weet, misschien zijn er wel scholen die de digitale variant juist een uitkomst vinden. Gastlessen zijn rechtstreeks te boeken bij Erfgoed Zeeland maar ook via Kunsteducatie Walcheren of KCE Oosterschelderegio. "We geven les in heel Zeeland. De lessen zijn geschikt voor groep 7 en 8, maar als de leerkracht een beetje meehelpt dan lukt groep 5 en 6 ook prima," aldus Karel-Jan. Kijk op de website van Erfgoed Zeeland voor meer informatie of neem contact met ons op.

Daniëlle Otten

Trots op mijn monument

Liefde op het eerste gezicht

Na een autorit over de Oesterdam op een koude maar zonnige dag komen we aan in het stadje Tholen. De navigatie geeft aan dat de bestemming bijna bereikt is. Aan het einde van de straat komt nummer 21 van de Kerkstraat in zicht. We snappen meteen waarom het liefde op het eerste gezicht was. Een indrukwekkend pand, midden in het centrum en heerlijk ruim.

Begin 1994 kwamen René en Marga op dezelfde manier aanrijden. Ze wisten het direct, dit huis wordt het onze! In mei 1994 hadden ze dan ook de sleutel van het huis in bezit. Na wat schilderen en inrichten konden ze er gelijk in. In de jaren die volgden werd het huis steeds verder opgeknapt, waardoor het écht hun eigen plek is geworden.

Slagerij

Het huis dateert uit 1619 en heeft een prachtige gevel met authentieke details. Ook binnen zijn verschillende elementen bewaard gebleven, zoals het houten balkenplafond en de zeventiende-eeuwse trappen naar de twee zolders.

Het pand heeft een rijke geschiedenis, waarvan een groot deel terug te halen is. In maart 1902 is het pand gekocht door Jacob Meerman, die hier een slagerij is begonnen. Voor die tijd zat er een stoffenzaak in het pand. Nadat Jacob Meerman in 1925 overleed, heeft zijn zoon Huibrecht Meerman de slagerij overgenomen en voortgezet. Na zijn overlijden kwam het pand in bezit van zijn weduwe Wilhelmina Cornelia Lievisse Adriaanse. Via een advertentie in de Ierseksche en Thoolse Courant op 27 juli 1934 weten we dat Cornelis van Oeffelen in het pand terecht is gekomen als slager. Begin jaren 40 kwam het pand in bezit van de familie van Oeffelen. In 1943 heeft de familie verschillende bouwvergunningen aangevraagd, en is het pand flink verbouwd. In 1970 verhuist Cornelis van Oeffelen naar Bergen op Zoom.

Vermoedelijk is er rond die tijd ook een einde gekomen aan de slagerij in het pand, en werd het omgebouwd tot woonhuis. René en Marga zijn inmiddels de vierde eigenaren.

Monumentenwacht

Al meteen nadat het koppel het pand kocht, is het abonnee geworden van de Monumentenwacht van Erfgoed Zeeland. Eens in de twee jaar wordt het pand door de Monumentenwacht geïnspecteerd. "We zijn zo blij met de monumentenwachters, voor leken zoals wij is hun expertise onmisbaar," geven René en Marga aan. "We kunnen met onze vragen altijd bij hen terecht, ze zijn vriendelijk en alles is goed geregeld." De Monumentenwacht brengt na de tweejaarlijkse inspectie altijd een rapport uit. Hierin staat, op volgorde van prioriteit, aangegeven wat het onderhoudsadvies is. Bij bepaalde dingen wordt geadviseerd dit meteen op te pakken, andere dingen bijvoorbeeld pas over twee jaar.

Op basis van deze adviezen is het pand door de jaren heen opgeknapt. Als eerste is het stucwerk aan de zijkant van de gevel aangepakt en twee jaar later is de CV aangesloten. Voor die tijd stookten ze het huis warm met diverse gaskachels. Als het buiten vroom, dan vroom het binnen ook, want dubbel glas zat er toen ook nog niet in. "René lag wel eens met een muts op in bed, zó koud was het!", zegt Marga lachend. Zittend in de behaaglijke keuken is daar nu niets meer van te merken!

Afbeelding

De voorgevel met
authentieke details |
portret- en detailfoto
Mieke Wijnen Fotografie.

Een blauwe keuken

Een van de redenen dat René en Marga voor dit huis gekozen hebben, is omdat ze gek zijn op de verschillende ruimtes, die met een paar treden omhoog of door de hal aan elkaar verbonden zijn. In de loop van de tijd zijn alle ruimtes aangepakt en helemaal naar hun zin gemaakt.

“De expertise van de Monumentenwacht is voor ons onmisbaar”

De hal is groot en hoog. “Ideaal toen de kinderen nog klein waren, ze konden er heerlijk spelen! Ook werden er regelmatig fietsen neergezet”, legt Marga uit. Op de vraag met welke ruimte ze het meest blij zijn, is het antwoord duidelijk: de keuken. Die hebben ze laten uitbouwen en is nu bijna twee keer zo groot. Het originele buitenraam is erin gelaten. Dat geeft nu een doorkijkje naar de woonkamer. De prachtige blauwe keuken met granieten blad is dan ook echt een eyecatcher.

Aan de gezellige eettafel vindt het allemaal plaats: eten met de kinderen en kleinkinderen, werken, vertoeven met vrienden en noem zo maar op.

Twee jaar geleden is het dak opnieuw geïsoleerd, dat was een flinke klus maar zeker noodzakelijk! De muurankers die het dak met de voorgevel hoort te verbinden waren deels losgeraakt, waardoor de voorgevel een beetje naar voren kwam. Dat is allemaal weer in orde gemaakt. Al met al heeft hun huis toen vier maanden in de steigers gestaan.

Omdat het pand uit twee gevels bestaat, hebben René en Marga twee bovenverdiepingen en twee zolders. Een van de bovenverdiepingen is omgebouwd tot één ruimte. “We verloren beneden veel warmte want die verdween in de grote open ruimte boven. Op aanraden van de Monumentenwacht hebben we een glazen wand laten plaatsen. Deze zorgt voor openheid, maar houdt tegelijkertijd de warmte tegen. We zijn hier erg blij mee”, aldus René.

De open ruimte grenst aan het ruime balkon, dat uitzicht biedt op de binnentuinen van

Afbeelding

Mensen voor de winkel van slagerij van J. Meerman in de Kerkstraat in Tholen tussen 1900 - 1930 | Gemeentearchief Tholen, fotonummer Co_054_17.

Inzet

C. van Oeffelen maakt de verhuizing van zijn slagerij naar de Kerkstraat bekend in de Ierseksse en Thoolse Courant op 27 juli 1934, pagina 3 | bron: Krantenbank Zeeland.

omwonenden. "Ondanks dat we amper tuin hebben, kunnen we altijd genieten van al het groen om ons heen. Een tuin hebben we eigenlijk nooit gemist." Het balkon wordt in het voorjaar gezellig aangekleed met fleurige planten en samen met het fijne uitzicht is het er altijd genieten.

Verknocht

Er wordt wel eens gezegd dat wonen in een monumentaal pand erg veel geld kost en niet voor iedereen is weggelegd, maar die ervaring hebben René en Marga totaal niet. "Met de adviezen van professionals en veel geduld hebben we in dit monumentale pand onze eigen plek gecreëerd: een huis dat niet doorsnee is en door de verschillende ruimtes is er achter elke deur wel een verrassing te vinden!"

Perfectie is niet haalbaar want niet alles is recht en je bent nooit klaar. Dit moet bij je passen, vindt het stel. "Het is een leuk en gezellig rommeltje."

Ben jij ook zo'n trotse monumenteigenaar?

Laat het de redactie weten!

Wil jij je verhaal delen met de andere lezers van *Zeeuws Erfgoed*, neem dan contact op met de redactie: zeeuws erfgoed@erfgoedzeeland.nl.

Abonnees van de Monumentenwacht die aan de interviewreeks deelnemen, ontvangen voor hun medewerking de professionele portret- en detailfoto die bij hun verhaal worden afgebeeld.

Schouwen Koorts

Afbeelding

Op 17 en 18 september 1944 vertrekt een enorme armada op weg naar Arnhem. De Operatie Market Garden is begonnen vanaf meer dan twintig vliegvelden in Engeland. Stirling bommenwerpers zijn aan de zijanten opgesteld en fungeren als sleepers voor de Airspeed Horsas die in het midden staan te wachten | Alamy Stock Photo.

De film 'De Slag om de Schelde' begint met een overweldigende scène. Het is september 1944. Een armada van vliegtuigen is onderweg van Engeland naar de omgeving van Arnhem. Market Garden is begonnen. Een zweeftoestel komt in de problemen en moet een noodlanding maken. Het begin van een bijzonder avontuur voor de glider pilot.

Market Garden

De glider pilot landt in werkelijkheid niet in Zuid-Beveland maar op Schouwen-Duiveland. Tijdens de voorbereiding van de tentoonstelling Schouwen-Duiveland Bevrijd! stuit ik op het manuscript van een piloot van een Engels zweeftoestel, Bernard Black. Op 18 september 1944 vertrekt Bernard met een bemanning van vijf van het vliegveld Keevil in Engeland. Zij zijn onderdeel van een enorme armada van meer dan 1500 vliegtuigen. Een groot aantal zweefvliegtuigen wordt getrokken door bommenwerpers. De hele vloot vordert langzaam en vliegt met een langdurige bromtoon pal over Schouwen-Duiveland. In de enorme zwerm vliegtuigen komt Bernard in de turbulentie van een iets sneller vliegende bommenwerper en moet loskoppelen. In plaats van bij Arnhem landt hij op een droogliggende akker bij Nieuwerkerk. Samen met zijn copiloot Phil Hudson en de Nederlandse commando in Engelse dienst Herman de Leeuw zit hij vier maanden ondergedoken op het eiland.

Bernard Black

Na de oorlog legt Bernard zijn ervaringen vast in een manuscript. Vele jaren later geven zijn

nabestaanden het manuscript aan het archief van het Glider Pilot Regiment, the Pegasus Archive. Medewerkers publiceren het manuscript vervolgens op de gelijknamige website. Intussen is het manuscript van Bernard Black bij insiders op Schouwen-Duiveland bekend en is er een aantal keren uit geciteerd in geschiedkundige analyses over de gebeurtenissen in het laatste oorlogsjaar van Schouwen-Duiveland.

De dijk bij Zierikzee

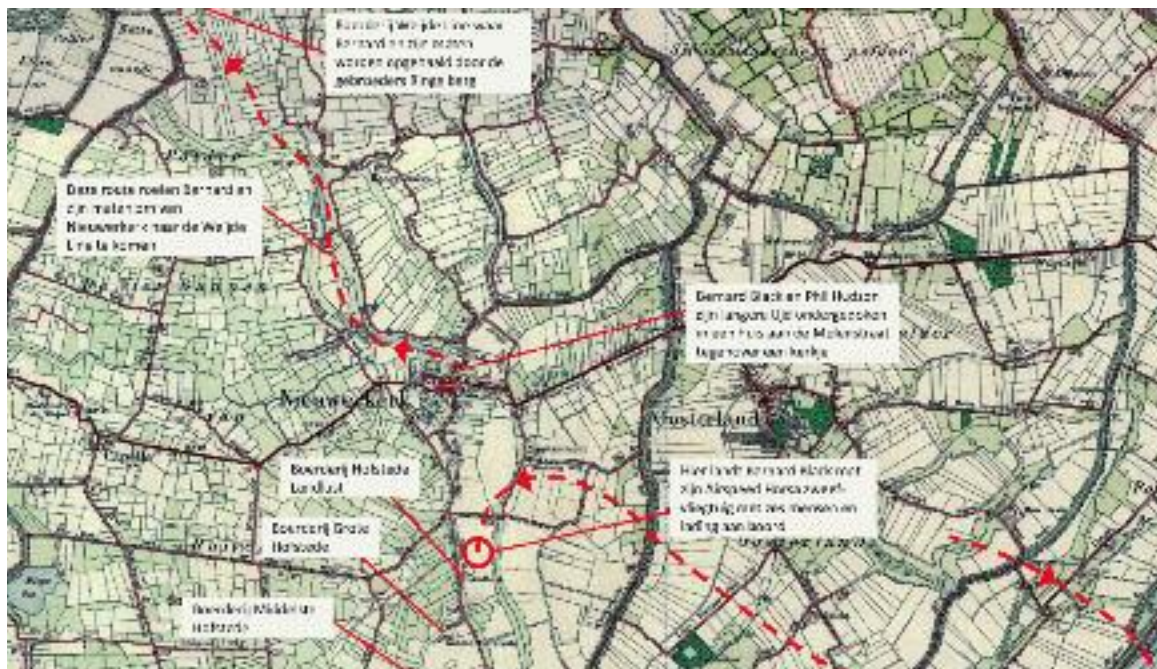
Vooral de beschrijving van Bernard Black van de gebeurtenissen in december 1944 op de zeedijk bij Zierikzee zijn adembenemend. Zeventien personen zullen door de geallieerden vanaf het net bevrijde Colijnsplaat worden opgehaald. Bernard beschrijft beeldend hoe ze door het verzet bij nacht en ontij vanuit onderduiklocaties worden verzameld en op het juiste tijdstip naar de dijk worden gebracht. De ophaalactie mislukt jammerlijk. Onder de zeventien bevinden zich de zogenaamde 'Tien van Renesse', tien verzetsstrijders die worden gevangengenomen, mishandeld en opgehangen door de Duitsers. Bernard, Phil en Herman weten te ontsnappen. Wat ging er mis? Wat werd de 'Tien van Renesse' noodlottig? Die vraag heeft Bernard zijn leven lang

Afbeelding hieronder Bernard Black in het uniform van het Glider Pilot Regiment | Trevor en Teresa Schuttleworth.

Afbeelding

Deel van het kaartmateriaal met gegevens over onderduiklocaties en vluchtwegen | Kadaster, bewerkt door Luitzen Bijlsma

beziggehouden. Elk jaar september beleeft hij de gebeurtenissen opnieuw, hij noemt het de Schouwen fever. Er zijn niet zo veel ooggetuigenverslagen van het laatste oorlogsjaar van Schouwen-Duiveland en van hetgeen er is gebeurd op de dijk bij Zierikzee. De afschuwelijke moord op de 'Tien van Renesse' is in ieder geval voor velen nog steeds een open wond. Alleen daarom al verdient het manuscript van Bernard Black een eigen plaats in de geschiedenisboeken. Op deze manier kunnen nieuwe generaties landelijk, regionaal of lokaal kennis nemen van het bijzondere avontuur van een Engelse piloot van een zweefvliegtuig in de Tweede Wereldoorlog.

Laatste oorlogsjaar

Het manuscript van Bernard Black bevat veel meer facetten. Het geeft een beeldende indruk van de moed van jonge mannen die met weinig training achter de stuurknuppel van een groot zweeftoestel gaan zitten, op weg naar een onzekere bestemming. Het geeft eveneens een inkijk in de leefomstandigheden in het desolate en verdrongen Schouwen-Duiveland. Het manuscript leest als een thriller. Het verhaal is feitelijk en erg nauwkeurig in de beschrijving van mensen en omstandigheden. De hoofdpersonen in zijn manuscript zijn beeldend beschreven en traceerbaar, daarbij komt hier en daar de typische onderkoelde Engelse humor naar voren. De locaties waar Bernard Black ondergedoken heeft gezeten zijn nog allemaal herkenbaar.

Verhalen leven

Nu, meer dan 76 jaar later, zijn de hoofdpersonen overleden. Hun belevenissen leven echter voort bij

kinderen en kleinkinderen. Hun verhalen en beeldmateriaal bevestigen de details. Zo heb ik onder andere gesproken met de dochter van Jan Romeyn, de boer van de Grote Hofstede bij Ouwerkerk. Jan en zijn moeder spelen een belangrijke rol in de bescherming van de onderduikers. Zo heb ik ook gesproken met de zonen en dochter van Jan en Joost Ringelberg, onverschrokken schaapsherders en verzetsmensen die de ondergedoken bemanningsleden de weg wezen.

Vanzelfsprekend heb ik contact gezocht met de families Black en Hudson. Allereerst heb ik aan de familie van Bernard Black toestemming gevraagd het manuscript te mogen vertalen en uit te geven. Die toestemming heb ik gekregen. Dat al zijn werk om het manuscript te schrijven nu opnieuw rendeert en toegankelijk wordt gemaakt voor educatieve doeleinden spreekt tot hun verbeelding. Zoals Bernard het in zijn manuscript aangeeft: "Het sluimerende verlangen anderen te informeren over hoe het werkelijk is geweest". Alle nabestaanden hebben foto's en andere materialen beschikbaar gesteld om het boek te illustreren.

Tot slot

Het boek *Schouwen Koorts* is voor € 15,- verkrijgbaar in de boekwinkel en in een aantal musea. Het Bevrijdingsmuseum Zeeland gaat naast de Slag om de Schelde aandacht schenken aan het verhaal van Schouwen-Duiveland, dat als laatste gebied in Zeeland op 7 en 8 mei 1945 werd bevrijd. De 'Tien van Renesse' zullen een centrale plaats innemen, evenals het verhaal van de gliderpiloot Bernard Black.

Luitzen Bijlsma
curator Schouwen-Duiveland Bevrijd!

Schouwen Koorts
ISBN/EAN
978-90-71937-99-6

Leerling Restauratie Timmeren: van een theoretische naar een praktische opleiding

Afbeelding
ROP-project woon-
boerderij 't Oefje in
Oostdijk.

Een aantal havoleerlingen begonnen dit schooljaar met een praktische opleiding mbo 2. Deze leerlingen ambiëren een toekomstige baan in de buitenlucht en willen met hun handen bezig zijn. Ze kiezen dit boven een kantoorbaantje, al dan niet ingegeven door de COVID-19-periode.

Een van deze leerlingen is William Krusysse uit Krabbendijke. Tijdens zijn studie op de havo kwam hij er achter dat hij liever een baan deed waar hij met zijn handen kon werken. Hij meldde zich bij Bouwmensen Zuidwest voor een opleiding als timmerman. Na een oriëntatieperiode waarin hij kennis maakte met de facetten van de timmerwereld, raakte hij enthousiast over het vak. Ook de instructeurs op de werkplaats van Bouwmensen Zuidwest zagen wel dat William de potentie had om uit te groeien tot een volwaardige timmerman. De ROP-coördinator John Akkermans, ook werkzaam als stagebegeleider bij Bouwmensen Zuidwest, had bij beide functies plaats voor een leerling Restauratie Timmeren. Door de positieve berichten van de instructeurs van de werkplaats twijfelde hij geen moment om William voor te stellen voor het ROP-project 't Oefje in Oostdijk, wat uitgevoerd wordt door leerbedrijf Van de Linde uit Goes. Binnen een paar dagen stond William enthousiast te timmeren en te restaureren op het ROP-project.

Afbeelding rechts
William Krusysse samen
met zijn leermeester
René Koeman bezig
met de restauratie van
woonboerderij 't Oefje.

Samen met zijn leermeester René Koeman van Van de Linde gaat hij de restauratie van woonboerderij 't Oefje verzorgen.

Vroegzeventiende-eeuwse slavenhandel in Virginia en Nieuw-Nederland

Afbeelding

Schilderij van de Mabee Farm, een Nederlandse koloniale boerderij in de Mohawk Valley in up-state New York. Op de voorgrond ploegt de Afrikaanse slaaf Cato een akker rond 1800 | bron: L.F. Tantillo.

Afrikaanse slaven in Noord-Amerika

Piedro d'Angola, Maestro Jamaica, John Francisco, zomaar enkele namen van Afrikaanse slaven die in de vroege zeventiende-eeuw in de Engelse kolonie Virginia en de Nederlandse kolonie Nieuw-Nederland leefden. Ze waren slaaf, halfslaaf of voorwaardelijk vrij man. Een ding hadden ze gemeen; ze waren onvrijwillig en veelal onder erbarmelijke omstandigheden naar de Nieuwe Wereld verscheept en behoorden tot de eerste Afrikaanse slaven in Noord-Amerika.

In de Verenigde Staten hebben de Nederlanders de bedenkelijke reputatie de eerste Afrikaanse slaven in Noord-Amerika te hebben verhandeld. Zo leert menig Amerikaanse scholier dat in de zomer van 1619 onder de vlag van de Republiek voor het eerst Afrikaanse slaven verkocht werden op het vasteland van Noord-Amerika. Dat was in Jamestown in Virginia, indertijd een Engelse kolonie. De schepen waarmee deze slaven aangevoerd werden, de *White Lion* en de *Treasurer*, doen in eerste instantie een Engelse afkomst vermoeden, wat nog eens versterkt wordt door de Engelse namen van de desbetreffende kapiteins: John Jope en Daniel Elfrith. Recent onderzoek heeft echter een duidelijke link met de Republiek aangetoond en meer specifiek met kaapvaardersstad Vlissingen, in de persoon van burgemeester Jan de Moor: Jope was als kaper in dienst van burgemeester De Moor, waarmee zijn

schip de *White Lion* onder Nederlandse vlag voer. Dit was overigens niet uitzonderlijk, aangezien Vlissingen als voormalige Engelse pandstad (1585-1616) sterke banden met de overzeese burens had. Dit kwam Engelse kapers goed van pas, toen zij vanaf 1604 niet meer legaal onder Engelse vlag de kaapvaart op Spaanse en Portugese schepen konden uitvoeren als gevolg van het gesloten vredesverdrag tussen Engeland en Spanje.

Jan de Moor en de kaapvaart

Het feit dat de buitgemaakte slaven in Virginia verkocht werden, maakte geen onderdeel uit van een vooropgezet plan. In tegenstelling tot de vroege kolonisatoren Spanje en Portugal, die in de zestiende eeuw al op grote schaal slaven

Afbeelding
 Informatiebord over de landing van de eerste Afrikaanse slaven in Brits Noord-Amerika, bij Point Comfort - het huidige Fort Monroe - in Hampton, Virginia | foto Facebook Project 1619 Inc.

Vlissingse kaapvaarders

De Zeeuwen waren enthousiaste kaapvaarders, vooral de Vlissingers. Hun reputatie was dusdanig, dat de Spanjaarden kaapvaarders Pitselingos noemden, een verbastering van Vlissingers. De kaapvaart, die zich formeel richtte op vijandelijke koopvaarders, was een volwaardige oorlogstaak die door particuliere kaperschepen werd uitgevoerd; er werd afbreuk gedaan aan de economische macht van de vijand, in dit geval Spanje en Portugal die in de periode 1580-1640 in een politieke unie verbonden waren. De kaapvaart werd aangestuurd vanuit kaapvaart-rederijen, waarvan er in Vlissingen legio waren. De kaapvaartreders investeerden veelal ook in de VOC en WIC en bekleedden vaak politieke functies. Een groot deel van de opbrengst van een veroverde lading ging naar deze reders, daarnaast was er een gedeelte bestemd voor de kapitein, de bemanning en 10% voor de prins van Oranje, in ruil voor de afgifte van kapersbrieven, waarmee de kaapvaart gelegaliseerd was. De kaapvaart legde Vlissingen geen windeieren, kapers werden dan ook met open armen verwelkomd. En ook na een kapersverblijf van tientallen jaren op zee was er voor menig kaper een tweede carrière in Vlissingen weggelegd: als lid van de vroedschap van de stad.

vanuit Afrika naar Midden- en Zuid-Amerika vervoerden, hielden de Nederlanders - net zo min als de Fransen en Engelsen - zich (nog) niet bezig met de planmatig opgezette slavenhandel. Afrikaanse slaven vielen voornamelijk door de kaapvaart in Nederlandse handen, waarna ze als handelswaar in de Nieuwe Wereld te koop werden aangeboden. Dit gebeurde ook met een aantal van de gekaapte Afrikaanse slaven van het Portugese schip São João Bautista, dat Veracruz in het huidige Mexico als bestemming had.

De kapiteins van beide schepen, die vanuit Vlissingen waren uitgevaren, hadden een kaapvaardersbrief aan boord. Jope had bij vertrek van burgemeester De Moor een kaapvaardersbrief overhandigd gekregen, uitgegeven door prins Willem van Oranje, Elfrith had een kaapvaardersbrief van hertog Karel I Emmanuel van Savoye aan boord. Beide Europese leiders verleenden door middel van deze kaapvaardersbrief toestemming tot het kapen van Spaanse en Portugese schepen, zolang ze in oorlog waren met Filips III, koning van Spanje en Portugal.

Virginia en de tabaksteelt

Jope en Elfrith namen zo'n vijftig Afrikaanse slaven van de São João Bautista als handelswaar mee op hun schepen, voor verkoop op het vasteland van Noord-Amerika. De eerste bestemming werd Virginia, waarschijnlijk omdat de plaatsvervangend gouverneur aldaar aandeelhouder van de Treasurer was. In de prille Engelse kolonie Virginia was recentelijk door de Engelsman John Rolfe de tabaksteelt geïntroduceerd. Het plaatselijke klimaat en de rijke gronden aan de James River en de Chesapeake Bay bleken zeer geschikt voor het verbouwen van dit cultuurgewas, waarvan het gebruik in Europa aan het einde van de zestiende eeuw enorm populair werd. De kwaliteit van Virginiatabak bleek dermate goed dat de vraag uit het moederland ongehoorde proporties aannam en de tabaksteelt in de kolonie exponentieel groeide. De arbeidsintensieve teelt werd echter grotendeels door boerenfamilies op kleine percelen uitgeoefend. Door de stijgende vraag

Juni Keti Koti-maand:

herdenking en viering
van de afschaffing van
de slavernij in
Suriname en op de
Nederlandse Antillen
in 1863.

Afbeelding

Kopergravure van
Nieuw-Amsterdam uit
circa 1640. De koopman
houdt tabaksbladen in
zijn hand, op de achter-
grond zijn diverse
Afrikaanse slaven
afgebeeld | bron:
Phelps-Stokes, the
Wallach Collection
#54671, New York Public
Library.

enerzijds en de geringe aanvoer van nieuwe kolonisten anderzijds ontstond al gauw een tekort aan (contract)arbeiders. Extra handen waren welkom, daarnaast hadden de verhandelde slaven mogelijk al ervaring met de teelt van tabak in hun moederland. Vermoedelijk was dit een reden dat 32 van de buitgemaakte Afrikaanse slaven van de São João Bautista in Jamestown verhandeld werden. Hiermee werden zij de eerste verhandelde Afrikaanse slaven in Noord-Amerika.

Slavernij in Nieuw-Nederland

Ook in het noordelijker gelegen Nieuw-Nederland kwamen al vroeg na de stichting van de kolonie de eerste Afrikaanse slaven aan; in 1626 zetten elf slaven met Portugese namen als Garcia d'Angola, Simon Congo en Anthony Portugis, buitgemaakt op een Portugees schip in het Caribisch gebied, bij Nieuw-Amsterdam op het eiland Manhattan voet aan wal. Ook deze Afrikaanse slaven en zij die in de navolgende jaren in Nieuw-Nederland aan land werden gebracht, werden niet rechtstreeks op Nederlandse schepen vanuit de Afrikaanse westkust aangevoerd. Dit gebeurde pas in 1654. Dit oogt betrekkelijk laat, in de wetenschap dat de WIC zich al vanaf 1637 actief was gaan toelagen op de directe slavenvaart vanuit Afrika. In Nieuw-Nederland bestond echter geen grootschalige, arbeidsintensieve plantagecultuur, zoals in andere Nederlandse kolonies in Midden- en Zuid-Amerika als Nederlands-Brazilië, Nederlands-Guiana, de Nederlandse Maagdeneilanden en Nieuw-Walcheren (Tobago). Het aantal Afrikaanse slaven in Nieuw-Amsterdam

Zeeuwse tabaksteelt en -handel

Eind zestiende eeuw werd het gebruik van tabak snel populair in Europa. Het cultuurgewas werd in eerste instantie vanwege de medicinale werking, maar al gauw ook als genotsmiddel toegepast. De vraag naar tabak groeide gestaag, waardoor in het begin van de zeventiende eeuw ook in de Lage Landen de tabaksteelt ijverig ter hand werd genomen. Volgens bronnen zou dat in de Noordelijke Nederlanden voor het eerst rond 1610 hebben plaatsgevonden, op 'Het Tabaksland' in Veere. Het experiment was geen lang leven beschoren, maar intussen was blijkbaar dermate veel kennis opgedaan dat rond 1630 tabakstelers uit Veere gevraagd werd om tabak in de Nederlandse koloniën te verbouwen. De Zeeuwse relatie met de tabaksteelt en vooral de tabakshandel bleef lange tijd bestaan. Zo bouwden Veere en Middelburg een handelsrelatie op met de toenmalige Engelse (tabaks)kolonie Virginia; Middelburg werd voor enige tijd de eerste invoerhaven van Virginiatobak en Veere voerde lange tijd handel met Schotse handelaren met belangen in tabaksplantages in het huidige South-Carolina. Middleburg Plantation uit 1693 en Camp Vere Plantation uit 1785, beide gelegen in Huger, South-Carolina, herinneren nog steeds aan deze band met Zeeland.

bleef dan ook beperkt tot een twintigtal in 1630 en circa honderd tien jaar later, in 1640. Hiermee vormden zij nog geen tien procent van de totale bevolking van de nederzetting.

De eerste Afrikaanse slaven in Nieuw-Nederland waren eigendom van de WIC. Ze werden, bij gebrek aan contractarbeiders uit Europa ingezet voor de bouw van de palissade in Nieuw-Amsterdam (Wallstreet), de aanleg van wegen, de bosontginning en het werk op het land. Ook

Afbeelding

'Gezicht op Vlissingen', schilderij van Petrus Seghers uit 1669. Vlissingen stond eeuwenlang bekend als een kapersbolwerk | bron: Zeeuws maritiem muZEEum.

hielpen slaven mee in de huishouding. Rond 1630 zag de WIC in dat Nieuw-Nederland weinig overlevingskansen had, mocht de aanvoer van Europese kolonisten verder uitblijven.

De kwakkelende kolonie kostte de compagnie veel geld, daarbij werd Nieuw-Nederland in toenemende mate vanuit de nabijgelegen Engelse buurkoloniën bedreigd in haar voortbestaan. Hierop besloot de WIC in 1629 de kolonie open te stellen voor particuliere investeerders die ten minste vijftig kolonisten konden aanleveren. Als tegenprestatie kregen deze zogenaamde patroons niet alleen grote stukken land in beheer, maar werd het hen ook toegestaan gebruik te maken van slaven. Op de boerderijen en de tabaksplantages werden deze slaven vooral ingezet bij het oprichten van bouwwerken, het bewerken van de grond en in de huishouding. Met de toename van de teelt van arbeidsintensieve cultuurgewassen gingen korte tijd later ook steeds meer kleinere boeren en plantagehouders over op de aanschaf van Afrikaanse slaven; zo kocht rond 1650 Pieter Taelman twee slaven van de WIC, die hem vervolgens bij de tabaksteelt assisteerden.

Slavenrechten versus wetgevende restricties

Tot 1650 bleef het aantal Afrikaanse slaven - zowel mannen, vrouwen als kinderen - in zowel Nieuw-Nederland als Virginia beperkt tot enkele honderden. Velen van hen werkten en leefden samen met de (armere) blanke kolonisten. In tegenstelling

tot latere jaren waren in beide koloniën slaven niet rechteloos: ze stonden lager in de rangorde dan vrije blanken, maar ze mochten wel bezit hebben, als getuigen optreden in de rechtbank en zelfs een rechtszaak beginnen tegen blanken.

Een belangrijk pleitbezorger voor slavenrechten in Nieuw-Nederland was dominee Bogardus, die tijdens zijn verblijf in de kolonie tussen 1633 en 1647 tientallen Afrikaanse slaven doopte en hen opnam in de plaatselijke Nederlands Hervormde Kerk. Hij keerde zich fel tegen discriminatie van de slaven en moedigde slaveneigenaren aan hen als onderdeel van het huisgezin op te nemen en hen vrij te laten als zij een bepaald aantal jaren voor hun broodheer gewerkt hadden. Inderdaad werden rond 1640 de eerste Afrikaanse slaven vrijgelaten, die vervolgens eigen grond aankochten en soms zelf Afrikaanse slaven in dienst namen. Een vergelijkbare ontwikkeling speelde zich af in Virginia. Het duurde echter niet lang; met de aanvang van de Nederlandse en Engelse lucratieve slavenhandel en de aanvoer van grotere aantallen Afrikaanse slaven naar de koloniën in Noord-Amerika werden zowel in Virginia als Nieuw-Nederland vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw in toenemende mate wetgevende restricties afgekondigd. Deze restricties perkten de vrijheden van Afrikaanse slaven sterk in en leidden uiteindelijk tot de rassensegregatie die de ongelijkheid tussen zwart en blank in de Verenigde Staten eeuwenlang zou kenmerken.

Marinus van Dintel

Verder lezen

- Paul Brusse en Wijnand W. Mijnhardt, *Geschiedenis van Zeeland deel 2: 1550-1700*, Middelburg, 2012.
- Leendert van der Valk, *De eerste Afrikaanse Amerikanen werden verhandeld onder de Nederlandse vlag*, in: NRC, 2 januari 2021.
- *Slavery in New Netherland*, newnetherlandinstitute.org

ERFGOEDallerlei

Erfgoed Zeeland kan geen aanvullende informatie verstrekken over de verkoop van verschenen publicaties.

BOEKEN EN EENMALIGE UITGAVEN

André Bauwens en Geert Stroo, Oostburg 1604-1648. Van de verovering tot de Vrede van Munster. Bronnenpublicaties West-Zeeuws-Vlaanderen nr. 1 (Aardenburg: Heemkundige Kring West-Zeeuws-Vlaanderen, 2020) 456 pag.; ill.,

foto's, krt., plattegr.; ISBN 978-94-915289-3. Bronnenpublicatie van de Heemkundige Kring West-Zeeuws-Vlaanderen in samenwerking met de gemeente Sluis en de werkgroep Paleografie in Zeeland (PaIZ). Na een voorwoord en tijdbalk volgt een groot hoofdstuk over de geschiedenis van Oostburg in voornoemde periode. Hierna volgt een overzicht van alle (getranscribeerde) Oostburgse bronnen, die daarna zijn weergegeven. Dit deel vormt de hoofdmoot van het boek waarin de notulen van burgemeester en schepenen van 1614-1648 een groot deel vormen. De transcripties zijn vaak voorzien van een afbeelding van het bijbehorende archivalische document. Het boek wordt afgesloten met een lijst van beroepen, woordenlijst, maten en munten, toponiemen, een bibliografie, lijst van archivalia en een index op persoonsnamen.

Jeanine Dekker (tekst, verhaallijnen en eindred.), *Verhaal-lijnen van Schouwen-Duiveland* (Zierikzee: Gemeente Schouwen-Duiveland, 2020) 64 pag.; ill., foto's; tek., krt. Bevat de verhaal-

lijnen voor Schouwen-Duiveland zoals die door Erfgoed Zeeland ook provinciaal zijn opgezet. Met voorwoord van Marc Kocken. De zes verhaallijnen van het eiland Schouwen-Duiveland omvatten duinen en strand, dijken en polders, leven met het water, het pure leven, Gouden eeuwen en burgen en kastelen. Elk hoofdstuk kent een introductietekst op het onderwerp gevolgd door enkele kaderteksten over daarbij horende bekende en minder bekende verhalen en gebeurtenissen. Zoals onder meer de stroper Marien Stoel, de Hensbeker van de Polder Schouwen, Andries Schraven, de eerste strandtent van Renesse, luitenant-admiraal Jacob Imanse en de Tien van Renesse. De verantwoording bevat een beredeneerde literaturopgave.

Wim van Gorsel (tekst), **Johan Francke** en **Jan Zwemer** (eindred.), et al., *Aolles wier anders. Zeeland 1950-1975* (Zwolle: WBOOKS, 2021) 144 pag.; ill., foto's; ISBN 978-94-6258423-5. De maatschappelijke

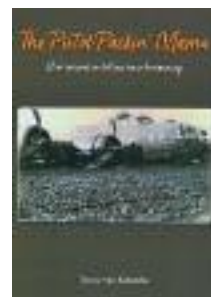
veranderingen in de jaren 1950-1975 in de provincie Zeeland waren stormachtig. Het geïsoleerde eilandenrijk werd door het Deltaplan met dammen, bruggen en wegen zowel onderling als met Zuid-Holland en Brabant ontsloten. De regio ging mee in de vaart der volkeren. Landbouw en visserij maakten in de Zeeuwse economie geleidelijk plaats voor industrie, toerisme en andere dienstverlening. Door al deze ontwikkelingen veranderde het dagelijks leven in rap tempo. Aan de hand van meer dan honderd foto's wordt in dit boek teruggekeken naar belangrijke veranderingen in die jaren. Dat gebeurt in tien hoofdstukken met even zoveel thema's: watersnoodramp en deltawerken, landbouw, visserij, industrie, middenstand, transport en verkeer, sport en vrije tijd, toerisme, feesten en jongeren. Na een inleiding per hoofdstuk volgt per foto uitgebreidere informatie bij het getoonde. De foto's in dit boek zijn grotendeels afkomstig van Beeldbank Zeeland van ZB | Bibliotheek van Zeeland. Meestal in zwart-wit, maar sommige ook in kleur.

Tony van Kemseke, *De bakkers in het Land van Hulst door de eeuwen heen* (Hulst: Tony van Kemseke, 2021) 381 pag.; ill., foto's, plattegr., tek.; ISBN 978-94-6406-586-2. De eerste negen (van 25) hoofdstukken gaan

over algemene zaken zoals de geschiedenis van het brood en het bakkersgilde (onder meer over bakkersproducten, de bakkerij, klachten over bakkers, stedelijke keuren, smokkelen van brood en broodbedeling). In de overige hoofdstukken staan de bakkers/bakkerijen van de plaatsen in het Land van Hulst in chronologische volgorde van Boschapelle tot Walsoorden. Informatie is vooral afkomstig uit het Archief van het Hulster Ambacht. Op enkele plaatsen zijn voetnoten aangebracht. Fotoverantwoording ontbreekt. In de bijlagen is het gildenboek van de bakkers opgenomen.

Tony van Kemseke, *Het verhaal van The Pistol Packin' Mama en haar bemanning* (Hulst, Tony van Kemseke, 2020) 178 pag.; ill., foto's, tab., tek.; ISBN 978-94-6406472-8. *The Pistol Packin' Mama* was een B-17

bommenwerper die ingedeeld was bij de 388th Bomb Group. Deze B-17 keerde niet terug van haar vlucht naar Duitsland. De bemanning maakte een noodlanding bij Biervliet. Dit boek vertelt het verhaal van de tien bemanningsleden,

waarvan er twee omkwamen, zes krijsgeslagen werden gemaakt en twee ontsnapten. Van Kemseke gaat in op de Achtste luchtmacht, het vliegtuig B-17, het vliegtuig *Pistol packin' mama* en haar bemanning, verblijf in Engeland en missies. De grootste hoofdstukken gaan in op de laatste vlucht, crash, gevangenschap en hulp aan de piloten. De twee afsluitende hoofdstukken gaan in op de periode na de oorlog van de bemanning en vrouwelijke piloten. Bevat vier bijlagen.

Eugène de Kok, et al., 2020. *Het jaar van Middelburg & Veere* (Uitgeverij de Bode, 2021) 96 pag.; ill., foto's. Fotojaarboek van het gratis huis-aan-huis blad *de Middelburgse & Veerse Bode*. Daarin zijn per maand de mooiste foto's en een artikel opgenomen, zodat een jaaroverzicht van de belangrijkste gebeurtenissen uit de krant ontstaat. Bevat tevens info over de gemeentelijke demografie.

Frank van der Ploeg, *Portretten door Zeeuwse meesters uit de Gouden Eeuw* (Zwolle: WBooks, 2020) 111 pag.; ill., foto's, grav., tek.; ISBN 978-94-6258410-5. Derde deel in een reeks. Deze uitgave verscheen ter gelegenheid van de

gelijknamige tentoonstelling in Stadhuis-museum Zierikzee, van 22 december 2020 t/m 15 november 2021. In de inleiding over portretschilderkunst in de zeventiende eeuw wordt ingegaan op de St. Lucasgilden, atelierpraktijk, functie van het portret en uitdossing. Na een prelude wordt in het eerste hoofdstuk ingegaan op tal van (echt)paren die werden geschilderd, waarna enige losse portretten worden behandeld. Daarna zijn de kinder- en gezinsportretten aan de beurt en zijn er ook twee korte hoofdstukken over corporatiestukken en uitzonderlijke portretvormen. Na een korte epiloog is er een lexicon van portretschilders in Zeeland in de zeventiende eeuw, literatuurlijst en eindnoten. Bevat kleurenafbeeldingen van vrijwel alle genoemde schilderijen. Behandelde kunstschilders zijn onder meer Arnoldus Verbuys, Adriaen Pietersz. van de Venne en Adriaen Verdoel.

Plugge, Marina E., *Zoetje. Een Heerlijkheid van Welsinghe. De verhalen van mijn oma* (Vlissingen: Den Boer|De Ruiter, Vlissingen, 2021) 193 pag.; ill., foto's; ISBN 978-9079875979. Dit boek gaat over Zoetje, de oma van de schrijfster en

speelt in Welsinghe, Ritthem en Oost-Souburg op Walcheren. De verhalen spelen zich af gedurende vrijwel de gehele twintigste eeuw en zijn gevat in een zestigtal korte hoofdstukken die chronologisch zijn opgesteld. Deze gaan over allerlei gebeurtenissen in het leven van Zoetje. Tussendoor zijn ook stukjes opgenomen over het onderzoek naar dit boek en het schrijven ervan. Bevat achterin een stamboom, kwartierstaten en een rommelige bronnenopgave.

P.B. Schuman, *P.J. Meertens 1899-1985. Een documentatie. 1899-1956. Het literair tekort* (Amsterdam: Van Soeren, 2020) 1308 pag.; ISBN 978-90-6881149-0. De studie naar deze -nog slechts eerste van

twee delen- omvattende en meer dan vuistdikke biografie over P.J. Meertens nam meer dan twintig jaar in beslag. Dit deel omvat de eerste 57 jaar uit het leven van de Middelburgse volkskundige en literatuurcriticus Piet Meertens, naamgever van het P.J. Meertens Instituut en voornamelijk hoofdrolspeler in de romancyclus *Het Bureau* van J.J. Voskuil. Het boek heeft als titel 'documentatie' en is de facto geen biografie; verklaringen over het handelen van de hoofdpersoon blijven achterwege. Na een uitgebreide inleiding volgen chronologische hoofdstukken ingedeeld op jaar en onderwerp vanaf 1920. Daarbij zijn de belangrijkste gebeurtenissen als titel gekozen. Het leven van Meertens laat zich bijna van uur tot uur volgen door het nauwgezet bijhouden van dagboeken en zijn correspondentie met tal van bekende personen, zoals Henriette Roland Holst. De dagboek- en brieffragmenten worden afgewisseld met achtergrondinformatie over gebeurtenissen op die beschreven dagen. Dit maakt dat het boek erg dicht op de bronnen is geschreven. Achterin ontbreekt een index, maar er is wel een lijst van meest voorkomende personen. Tevens zijn hier gebruikte literatuur, archivalia en geluidsopnames opgenomen. Het tweede deel zal deze zomer verschijnen en begint met de komst van Voskuil naar 'het Bureau'.

Jan Zwemer, Jacob Hendrik Schorer (1760-1822). *Een Zeeuwse bestuurder in crisistijd.* Werken uitgegeven door het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. Deel 19 (Middelburg: KZGW, 2020) 346 pag.; ill., foto's, grav. Na een gedegen inleiding volgt een stamboom van de

familie Schorer. In de daaropvolgende elf chronologisch aansluitende hoofdstukken behandelt Zwemer het leven van Schorer. Het laatste hoofdstuk bevat de slotbeschouwing, waarna nog een lijst van gebruikte archie-

ven, literatuur en eindnoten en een register volgen. Dit boek is niet alleen een biografie, maar behandelt ook de geschiedenis van Middelburg in de Bataafse en Franse Tijd, juist verteld aan de hand van belevenissen van een man die alles meemaakte en met alle politieke stromingen mee moest roeien. Jacob Hendrik Schorer was een telg uit een regentengeslacht en maakte als burgemeester onderdeel uit van het Middelburgse stadsbestuur onder de Republiek, de Bataafse Republiek, het Koninkrijk Holland en het Koninkrijk Nederland en diende onder Willem V, Lodewijk Napoleon, Napoleon en Willem I. Hij kreeg te maken met de nieuwe bestuursvormen onder de Fransen, de Engelse inval in 1809, de inlijving bij Frankrijk en de spannende laatste winter onder Franse heerschappij. Het boek beschrijft de bestuurlijke geschiedenis in een overgangperiode waarin veel van wat nog steeds gangbaar is in bestuurlijk Nederland zijn vorm kreeg.

TIJDSCHRIFTEN

Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. I en II (2020) 244 en 91 pag. Bevat in het ene deel de 'mededelingen' (artikelen) en in het andere deel de jaarverslagen van de conservatoren, werkgroepen, commissies en redacties.

Deel I bevat: Peter A. Henderikx, 'Edelen, ambacht en erfrecht op Walcheren in de eerste helft van de veertiende eeuw'; Hans Zuurdeeg en Fred van den Kieboom, 'Het Sint-Jacobsgilde in Sint-Maartensdijk' (gilden); Mely van Malenstein, 'Het dagboek van Samuel de Wind (1742-1803), stadsvroedmeester te Middelburg. Een praktijkverslag uit de 18^e eeuw.' (geneeskunde; dagboeken); Judith Brouwer, 'The Zeeuwsch Genootschap and the Formation of its Correspondence Network, 1766-1771.' (wetenschappelijke genootschappen); Huib J. Zuidervaar, 'Over 'Astronomen en Konstgenoten.' Aspecten van kenniscirculatie in Middelburg in de 18^e en vroege 19^e eeuw.' (wetenschapsbeoefening); Koen van der Blij, 'Accounting in the Dutch Transatlantic Slave Trade: 18th Century Bookkeeping by the Middelburgse Commercie Compagnie.' (slavenhandel; Middelburgse Commercie Compagnie); Gerhard de Kok, 'Aanmerkelijk vertier: het economische belang van de slavenhandel voor Walcheren, 1755-1780.' (slavenhandel; Middelburgse Commercie Compagnie); Eva Langerak, 'The Art of Remembering Forum: the Local Memory.'

Zeeland. Tijdschrift van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen 30/1 (2021) p. 1-40. Roosanne Goudbeek, 'Een geslaagde ontsnapping aan slavernij.' (slavenhandel; Middelburgse Commercie Compagnie); Piet Stuij, 'Het Committimus van begin tot eind.' (Vlaanderen; geografie); Rinus Willemsen, 'Naar Biervliet om een aflat.' (aflaten, Rooms Katholicisme).

HEEM- EN OUDHEIDKUNDIGE BLADEN

Vereniging Stad en Lande van Schouwen-Duiveland

Kroniek van het land van de zeemeermin (Schouwen-Duiveland) 2020 Wietse Veenstra, 'Boven water? Op zoek naar het kanon van Zierikzee (1552)'; Ruud Paesie, 'Hollendertiden. Noorse zeelieden in Zierikzee in de achttiende eeuw'; Aleid Offerhaus, 'Het Zierikzee Herbarium. Onderzoek naar inhoud en oorsprong van een raadselachtig herbarium'; Arie Baars, 'De catechismuspreken van Johannes Beukelman (1704-1757)'; Matti Herben en Ada Peele, 'Johannes Baars, orgelmaker met een crimineel verleden'; Jan Kouwen, 'Luthers Zierikzee'; Jop Steenhof de Jong, 'J.J. de Bruyne in Zierikzee, 1944-1945'.

Vereniging Stad en Lande van Schouwen-Duiveland

Stad & Lande, 2021, 1 Jan de Jonge, 'De vlasserij te Dreischor'; Rinus van Langeraad KAZn., 'Mijn moedertaal'; Ineke van den Broek, 'Jong en onbezonnen'; Rinus van Langeraad KAZn., aanvulling op het artikel 'Het Groene Kruis: allen voor allen'; Ilja Mostert, 'Zeppelinpost voor Jo Boesman te Zierikzee'; Wim en Ana Maria de Vrieze, 'Historie van de familie Van Rhee en hun korenmolens in het bijzonder die van Bruinisse'; Jeroen Padmos, 'Wie bin dat noe?'; Johan Goemans, 'Het Tonnenmagazijn in Brouwershaven'; Luitzen Bijlsma, 'Schouwen Koorts'; Jop Steenhof de Jong, 'Vooraankondiging 'Zierikzee, Het Laatste Oorlogsjaar'.

Heemkundige Kring Walcheren

De Wete, 2021, 1 Tiny Polderman, 'Goud! De Heemkundige Kring Walcheren wordt 50'; Lo van Driel, 'Tumult in Veere. De wisselende contacten tussen Martien Beversluis en burgemeester Huinink'; Bert Gerestein, 'Hoesten en feesten. De Spaanse griep op Walcheren, 1918-1920'; Jan Wisse, 'De verewagen. Een scriptie van een kweekschoolleerling uit 1954'; Marc Haegeman, 'Versterkende Noordzeelucht. Een Vlaams fotograaf op Walcheren, 1897-1898'; Leo Faasse, 'Walcherse Weelde. De Zeeuwse schildersfamilie Koekkoek'.

Historische Vereniging Arnemuiden

Arneklanken, 2021, 1 Piet Feij, 'Arnemuiden in de tijd van koning Willem II (10)'; Leen Schouls, 'Museum Arnemuiden. Daar hangen we de vlag niet voor buiten'; Jan de Klerk jr., 'Een liefdesverklaring met nieuwwaarswens uit de oude doos'; Janneke Lindenbergh, 'Uit het leven van de jongste visleurster uit Arnemuiden en haar familie'; Joost Adriaanse, 'De bewoners

van de Westdijkstraat (z/o) in de vijftiger jaren (3)'; Jans Boone-de Hamer, 'Herinneringen aan angstige en spannende dagen'; Hans Bostelaar, 'Archeologierubriek'; L.C. Schouls, '1953, een rampjaar van een andere orde'.

Vereniging vrienden van het muZEEum en het Archief van Vlissingen

Den Spiegel, 2021, 2

Aafke Verdonk Rodenhuis, 'Van werfterrein tot woonwijk'; Adri Meerman, 'Scheldekwartier'; Aafke Verdonk Rodenhuis, 'Scheldeterrein'; Ad Trammer, 'Archiefnieuws en boekbespreking van Kees de Baar, De Koninklijke Postvaart Vlissingen-Engeland (Vlissingen 2020)'; Pol Verbeeck, 'Met andere ogen naar een nieuw muZEEum'.

Polderhuis Westkapelle

Polderhuisblad. Wasschappels Magazine, januari 2021

Piet Minderhoud en Jan Kaland, 'Langs het tuinpad van mijn vader (6)'; Jakko Westerbeke, 'De Tank door je jaren heen (2)'; Nelleke Wouters, 'Dromen en oogsten'.

Vereniging Vrienden van het Historisch Museum De Bevelanden

De Spuije, voorjaar 2021

Jacqueline Baaijens, 'Het Goesche Wondermeisje'; Albert L. Kort, 'Uit het leven van een diender in Goes'; Hester van Rees, 'Jantje de Prentenknipper'; Boudewijn Huenges Wajer en Theo Wajer, 'De Zeeuwse schipper Pieter de Waeijer de la Rue nader beschouwd'; Jan de Jonge, 'Ziekenzorg en wijkverpleging in Kapelle en Biezelinge, 1898-1965'; Mandrie Harinck, 'Houtzaagmolen *De Eendracht*'.

Oudheidkundige Kring

'De Vier Ambachten'

Bulletin, 2021, 1

Jan van Loo, 'Feest in de parochie'; Peter Zwaal, 'Graauw op retraite in Seppe (1918)'; Frans de Rycke, 'Pieter de Rijcke en Barbara Maes van Absdale naar Lokeren'; Marc Buise, 'Het graf van de familie Vogelvanger gerestaureerd'.

Heemkundige Kring

West-Zeeuws-Vlaanderen

Tijdschrift, 2021, 1

Rogier Rijpkema, 'Een bijzonder Metalen Kruis'; Daniël De Baets, 'Henriette de Groede'; André Bauwens, 'De kwestie Majken Goethert of het ontbreken van de menselijke maat bij kerkenraden van Oostburg en IJzendijke in 1637'; Arco Willeboordse, 'Cadzandse goudmakreel op Oostburgse likeur. De novemberorkaan van 1836 en een stranding'; André R. Bauwens, 'Een foto uit vervlogen dagen'; Marja A.C. de Groote, 'De geest waait waarheen hij wil'.

Heemkundige Vereniging Terneuzen

Nieuwsbrief, 2021, 1

P.C. Geensen, 'De memoires van Pieter Cornelis Geensen deel 2'; José van Houdt, 'Het verhaal van de brug over het binnensluishoofd van de Oostkolk'; José van Houdt, 'Nieuwbouw op het oude kruitmagazijn van Bastion VI'.

'Rooterij Dreischor', gebouwd in 1920, waar het vlasroten in vier betonnen bakken, inhoud 30 m³, met warm water gebeurde | bron: *Stad & Lande*, 2021, 1.

UITGELICHT

In *Stad & Lande* schrijft Jan de Jonge over 'De vlasserij te Dreischor'. In de tweede helft van de negentiende eeuw was Dreischor het middelpunt van de vlasbewerking, op het hoogtepunt waren er maar liefst tachtig vlassers actief op Schouwen-Duiveland. Nu is er van de vlassers en de bloeiende vlasserij weinig over.

De kleine boeren vormden vroeger een aparte stand tussen die van de grote boeren en die van de landarbeiders. Ze hadden maar enkele gemeten grond waarop ze bewerkelijke gewassen als uien en bruine bonen verbouwden. In 1868 kregen ze - door de hulp van koopman en schipper Hendrik Pietersz. Barendregt - de mogelijkheid om krediet te verkrijgen, waardoor ze vlassechuren konden bouwen en vlas kopen bij de omringende landbouwers.

Vlasteelt

Vlaszaad was vaak afkomstig uit Rusland. Midden maart begon men blauw- of witbloeiend vlas te zaaien. Het eerste bracht meer op maar was gevoelig voor ziekten, het witbloeiende bracht wel minder op maar had een stevigere stengel zodat het niet zo snel neersloeg. De vlassers sloten pacht-overeenkomsten met de boeren, en op Sint-Jan (24 juni) werd het 'Sint-Jansberaad' gehouden en kon de overeengekomen pachtsom bij tegenvallende oogst nog herzien worden.

In de tweede helft van juli werd het vlas geplukt. Vijf of zes handen vlas werden tot een bosje gebonden en op de akker tegen elkaar gezet om te drogen, waarna het in de vlassechuren werd opgeslagen. Men kon voor het opslaan ook terecht op een zogenaamd stapelhof, waar men het vlas tot een klamp opstapelde. In Dreischor was zo'n stapelhof aan het einde van de huidige Goemanstraat.

De bewerking

In de zomer werd al begonnen met het repelen, waarbij de zaadbollen van de stengel werden geritst met behulp van een grove kam. Het beste zaad werd gesorteerd voor zaaigoed. De lijnolie uit het zaad vond verschillende toepassingen.

Het roten

De volgende bewerking was het roten, nodig voor de vezelontsluiting. Door water of dauw loste de aanwezige kleefstof (pectine) op en kwamen de vezels los van de bast. Men kon dauwroten op veldstoppels of slootroten. Dat laatste ging sneller, maar er was wel een vergunning nodig van het polderbestuur om vlas te roten 'in 's polders watergangen/waterleidingen'.

Cornelis van Bloois, een vooruitstrevende landbouwer en zakenman voerde het 'zinken' in. Het vlas werd dan in afgedamde sloten bedekt met een laag modder, die met een laai (een schep met een breed blad en lange

Vlasbewerking met de zwingelmolen in 1920 te Dreischor. Links: Rogier van der Linde, rechts: L. Fontaine | bron: Zeeuws Archief, Beeldbank Schouwen-Duiveland, nr. DRS-0002. Fotograaf onbekend.

steel) over de laag vlas werd gegoten. Dit rootproces veroorzaakte veel stank en waterverontreiniging. Na het roten werd het vlas uitgespreid neergelegd. Modder en zout spoelden door de regen van de vlaslinten af. Daarna zette men het in tentvormige hagen te drogen, en vervolgens werd het zo droog mogelijk opgeborgen, liefst in een vlasschuur.

In 1920 werd het rootproces opnieuw vernieuwd met het in gebruik nemen van een warmwaterroterij in Schuddebeurs, 'Rooterij Dreischor'. De roterij verontreinigde het polderwater erg en stonk enorm.

Zwingelen, hekelen en poppen maken

Om de houtdeeltjes rond de vezels te verwijderen, werden de stengels gebroken, ook wel 'gebraakt' genoemd. Daarvoor werd een werktuig gebruikt dat 'handbraak' heette. Later ging men dat met een zwingelmolen doen, een toestel met in twee richtingen draaiende molens die de houtdeeltjes wegsloegen. Het was erg ongezond werk: veel arbeiders liepen ademhalingsziekten op.

En nog was het niet gedaan met het bewerken van het vlas. Met de vlaskam,

de hekel, moesten de knopen en lussen nog uit het vlaslint gehaald worden. Daarna nog de laatste bewerking: poppen maken. Dit betekent een handvol gezuiverd vlaslint met het gewicht van een kwart of een vijfde deel van een steen vlaslint (2,82 kilogram) met een bandje samenbinden, en ziedaar: een pop. Vier of vijf poppen samen is een steen en zesendertig stenen is een baal (101,5 kilogram). Kooplieden bezochten de vlaskleinbedrijven en kochten partijen op, waarna ze verscheept werden naar de vlasmarkt in Rotterdam.

Bloeiperiode en dieptepunten van de vlascultuur

De jaren zestig in de negentiende eeuw, de tijd van 1895 tot de Eerste Wereldoorlog, de Tweede Wereldoorlog en de eerste periode van de jaren vijftig van de twintigste eeuw waren de duidelijke jaren van voorspoed voor de vlascultuur.

Dieptepunten waren de landbouwcrisis van 1878 tot 1895, de periode na de Eerste Wereldoorlog, de jaren dertig van de twintigste eeuw en natuurlijk de watersnoodramp. De nekslag voor de vlassers in Dreischor waren de enorme partijen vlas die tegen dumprijzen door Rusland in 1957 op de wereldmarkt kwamen.

In Dreischor zijn alleen nog de zwartgeteerde vlasschuren aanwezig die aan de vlasserij herinneren. In het landbouwmuseum Goemanszorg zijn wel veel onderdelen van de vlasserij bewaard. Er is een expositie over de vlasverwerking en er worden demonstraties gehouden.

Meldpunt Erfgoed Zeeland

Via het Meldpunt kun je een melding doen over gebouwd, landschappelijk en archeologisch erfgoed in Zeeland. Het kan gaan over een archeologische vondst of over bedreigd, ondergewaardeerd of onbekend gebouwd of landschappelijk erfgoed.

Alle meldingen worden besproken in Netwerk Erfgoedorganisaties. Een archeologische vondst blijft je eigendom, maar moet soms beschikbaar blijven voor nadere bestudering. Dit zal dan gedaan worden door een van de archeologen van Erfgoed Zeeland.

Meer informatie? Kijk op erfgoedzeeland.nl/meldpunt.

De borduurlap van Maarie Lukasse

Nel van Leijen is ruim twintig jaar vrijwilligster bij Historisch Museum De Bevelanden in Goes. Nel: "Ik houd me bezig met de collectie merklappen. Mijn specialiteit is het documenteren van de herkomst van lap en maakster en het conserveren van merklappen. Daar kan ik veel over vertellen." Welk pareltje uit de collectie heeft Nel uitgekozen en waarom?

Afbeelding

Een van de nieuwe aanwinsten van Historisch Museum De Bevelanden die te zien is in de tentoonstelling 'Nieuwe oude lappen'.

Maarie Lukasse

Voor Nel van Leijen zijn de merklappen haar parels uit de collectie. Nel: "Een van de eerste borduurlappen uit de collectie die mijn belangstelling trok, is de lap gemaakt door Maarie Lukasse in 1834." Maarie Lukasse wordt geboren op 30 augustus 1811 in 's-Heer Arendskerke. Haar moeder is Prina Servaas en haar vader Willem Lukasse. Maarie is 23 jaar als ze deze lap borduurt. Het is geen oefenstuk, maar een proeve van bekwaamheid. Twee jaar later, op 5 mei 1836, trouwt ze met Willem Kakebeeke. Ze krijgen vijf kinderen, waarvan er twee op jonge leeftijd overlijden.

Nel: "Niet alleen de herkomst van de lap en de maakster, maar ook het ontwerp en het kleurgebruik zijn mooi." Op de lap is te zien dat de maakster wat probleempjes met de indeling heeft gehad. Nel: "Samen met een andere vrijwilligster van het museum hebben we het patroon in de computer gezet en de lap opnieuw geborduurd." Het borduurpatroon van Maarie Lukasse is in de museumwinkel te koop. Hiermee hebben veel borduursters, in binnen- en buitenland, naald en draad opgepakt om deze lap te borduren.

Nieuwe oude lappen

De merklappencollectie van Historisch Museum De Bevelanden wordt regelmatig uitgebreid met nieuwe schenkingen. In dit kader is er binnenkort een nieuwe tentoonstelling: *Nieuwe oude lappen* - merklappen uit de achttiende en eerste helft van de negentiende eeuw. Nel: "Een pareltje in deze tentoonstelling is een merklapje dat niet voltooid is. Op linnen geborduurd en zo fijntjes. De motiefjes zijn gebruikt op een linnen vrouwenhemd, dat ook zichtbaar is in de tentoonstelling. Een compleet verhaal met voorbeeld en toepassing." Zodra het museum weer open mag, is de tentoonstelling tot 29 januari 2022 te bezoeken.

Ben jij ook zo'n trotse museumvrijwilliger en wil jij ook een pareltje uit jouw museum delen?

Neem dan contact met ons op.

MOnuMENTaal

Merklap 'proeve van bekwaamheid' van Maarie Lukasse anno 1834
| collectie Historisch Museum De Bevelanden.

